

Encyklika Jana Pavla II.

o lidské práci

ze 14. září 1981

Ctihodní bratři, milovaní synové a dcery,

pozdrav a apoštolské požehnání!

Svou prací si má člověk vydělávat na svůj každodenní chléb[1]. Práci má také přispívat k neustálému rozvoji vědy a techniky, a zvláště k ustavičnému vzestupu kulturní a mravní úrovně společnosti, ve které žije jako člen bratrského společenství. Slovem "práce" pak se míní každá činnost konaná člověkem, bez ohledu na její ráz a na okolnosti. To znamená, že tímto jménem označujeme každou činnost člověka, která může či musí být uznána za práci v celém bohatství různých činností, jakých je člověk schopen a k jakým je uzpůsoben svou povahou a svou lidskou přirozeností. Člověk je stvořen podle Božího obrazu a Bohu podobný[2] uprostřed viditelného vesmíru. Je ustanoven, aby si podmanil zemi[3], a tím je od samého počátku *povolán k práci*. *Právě práce je jednou ze známek, které odlišují člověka od ostatních tvorů*, neboť jejich činnosti spojené s udržováním života nelze nazvat prací. Jenom člověk je jí totiž schopen a jenom člověk ji vykonává, a prací současně vyplňuje svůj pozemský život. Tak tedy práce nese v sobě zvláštní známku člověka a lidství, známku osoby působící ve společenství osob – a tato známka je její vnitřní kvalifikace a základ její povahy.

I. kapitola

Úvod

Lidská práce devadesát let po vydání encykliky *Rerum novarum*

1. Dne 15. května tohoto roku uplynulo devadesát let od vyhlášení převratné encykliky velkého "papeže sociální otázky" Lva XIII., encykliky začínající slovy *Rerum novarum*. Proto chci věnovat tento dokument právě lidské práci, a ještě víc ho chci věnovat člověku v širokém rámci oné skutečnosti, jakou je práce. Jestliže v encyklice *Redemptor hominis*, vydané na začátku mé služby na římském Stolci svatého Petra, jsem se vyjádřil, že člověk je "první a základní cestou církve"[4], a to na základě nevyzpytatelného tajemství vykoupení v Kristu, pak je třeba stále se vracet na tuto cestu a kráčet po ní stále novým způsobem podle různých hledisek, v nichž se nám odhaluje celé bohatství a současně celá obtížnost lidské existence na zemi.

Práce je jedno z těchto hledisek. Je to hledisko odvěké a prvořadé, stále aktuální, a stále vyžaduje, aby se o něm přemýšlelo a odhodlaně svědčilo. Neboť ustavičně vyvstávají nové *otázky a problémy*, ustavičně se rodí nové naděje, ale také obavy a ohrožení. Jsou spojeny se základním rozměrem lidské existence, který každodenně utváří život člověka, z kterého jeho život čerpá svou důstojnost, ale v kterém je zároveň obsažena trvalá míra lidského strádání, utrpení, a též škody a nespravedlnosti zasahující hluboko do společenského života v rámci jednotlivých národů i v měřítku mezinárodním. Je-li tedy pravda, že si člověk vydělává chléb prací svých rukou[5] – a to nejen chléb každodenní, kterým se udržuje při životě jeho tělo, ale i chléb vědy a pokroku, civilizace a kultury – platí zároveň odvěká pravda, že jí tento chléb "v potu své tváře"[6], tj. nejen jako výsledek osobní námahy a obtíží, ale i uprostřed mnohých napětí, konfliktů a krizí, jaké ve spojitosti s prací otfásají životem jednotlivých společností a celého lidstva.

Devadesáté výročí encykliky *Rerum novarum* slavíme v předvečer nových technických, hospodářských a politických přeměn, které budou mít podle mínění odborníků nemenší vliv na svět práce a výroby, než měla průmyslová revoluce v minulém století. Činitelů s všeobecným dopadem je mnoho: rozšiřující se automatizace v různých výrobních oborech, stoupající ceny energie a základních surovin, vzrůstající přesvědčení o tom, že příroda má své meze a že je nepřipustné ji znečišťovat. Na politické kolbiště vstupují národy, které se po staletích poddanství domáhají legitimního místa mezi ostatními národy a účasti na rozhodování o mezinárodních záležitostech. Tyto nové podmínky a požadavky si vyžádají přetvoření a revizi struktur současného hospodářství a dělby práce. Takové změny, žel, možná s sebou přinesou pro vysoký počet kvalifikovaných pracovníků nezaměstnanost, alespoň dočasnou, nebo nutnost přeškolení; a s velkou pravděpodobností způsobí zmenšený nebo pomalejší růst hmotného blahobytu v rozvinutějších zemích. Ale mohou také přinést úlevu a naději milionům lidí, kteří dnes žijí v bídě nedůstojné člověka.

Není úkolem církve vědecky zkoumat následky všech těchto změn v soužití lidí a národů. Nicméně církve pokládá za svůj úkol stále připomínat důstojnost a práva pracujících, pranýřovat situace, v kterých bývají tato práva pošlapávána, a vynakládat úsilí na usměrnění průběhu těchto přeměn tak, aby bylo dosaženo opravdového pokroku člověka a společnosti.

Práce v organickém rozvoji sociální činnosti a nauky církve

2. Práce, poněvadž je to problém týkající se člověka, se jistě nalézá přímo v srdci "sociální otázky", k níž je v posledních téměř sto letech od vydání zmíněné encykliky zvláštním způsobem zaměřeno učení církve i různé iniciativy spojené s jejím apoštolským posláním. Jestliže chci na ni soustředit tuto úvahu, bude to jen organicky spojeno s celou tradicí tohoto učení a těchto iniciativ. Současně to dělám – podle příkazu evangelia –, abych z jeho dědictví vynášel "věci nové i staré"[7]. Práce je jistě "cosi starobylého" – tak starého jako člověk a jeho život na Zemi. Ale současně zvláštní situace člověka v dnešním světě, poznávaná a rozbíraná z různých hledisek zeměpisných, kulturních a civilizačních, vyžaduje, aby se odhalily *nové významy práce* člověka – a též aby se formulovaly *nové úkoly*, jaké se kladou v této oblasti každému člověku, rodinám, jednotlivým národům i celému lidstvu a konečně i samotné církvi.

V období, které uplynulo od vydání encykliky *Rerum novarum*, nepřestala sociální otázka vzbuzovat pozornost církve. Svědčí o tom četné dokumenty učitelského úřadu, vyhlášené ať papeži, ať 2. vatikánským sněmem, svědčí o tom prohlášení jednotlivých episkopátů, činnost různých studijních středisek, která působila z vlastního popudu nebo na apoštolský podnět, ať

už v měřítku mezinárodním nebo v rámci místních církví. Bylo by těžké vyjmenovat zde jednotlivě všechny tyto projevy živé angažovanosti církve a křesťanů v sociální otázce, neboť je jich velmi mnoho. Jako výsledek koncilu stala se hlavním koordinačním střediskem v této věci Papežská komise *Spravedlnost a mír (Iustitia et pax)*, která má své protějšky v různých biskupských konferencích. Název této instituce je velice výmluvný. Ukazuje, že k sociální otázce se musí přistupovat v jejím celkovém a komplexním rozměru. Angažování pro obranu spravedlnosti musí být vnitřně spjato s angažováním pro zachování míru v současném světě. Tento dvojí závazek bezpochyby vyrůstá z bolestné zkušenosti dvou velkých světových válek, které v uplynulých devadesáti letech otřásly mnoha zeměmi jak Evropy, tak – aspoň částečně – ostatních světadílů. Mluví pro to, zvláště po druhé světové válce, stále trvající hrozba jaderné války a vyhlídka na strašné sebezničení, které z ní vyplývá.

Sledujeme-li *hlavní vývojovou linii dokumentů nejvyššího církevního magisteria*, najdeme v nich zjevné potvrzení takového způsobu kladení otázky. Pokud jde o mír ve světě, má zde klíčový význam encyklika Jana XXIII. *Pacem in terris*. Pokud jde o vývoj otázky sociální spravedlnosti, musíme si všimnout, že v době od *Rerum novarum* do *Quadragesimo anno* Pia XI. se učení církve soustřeďuje především kolem spravedlivého řešení takzvané dělnické otázky v rámci jednotlivých národů, a v dalším úseku rozšiřuje svůj obzor na celou zeměkouli. Nerovné rozdělení bohatství a bídy a to, že jsou země a kontinenty rozvinuté a zaostalé, vyžaduje vyrovnání i hledání cest spravedlivého rozvoje pro všechny. Tímto směrem jde nauka obsažená v encyklice Jana XXIII. *Mater et Magistra*, v pastorální konstituci 2. vatikánského sněmu *Gaudium et spes* a v encyklice Pavla VI. *Populorum progressio*.

Tento směr vývoje nauky i angažovanosti církve v sociální otázce přesně odpovídá poznání objektivního stavu věci. Jestliže v minulosti se při řešení problému přikládal největší význam stavu neboli "třídní", pak v posledním období se prvenství přenáší k problémům globálním. Proto tedy sledujeme nejen třídní, ale i světový rozměr nerovnosti a nespravedlnosti, a v důsledku toho nejen "třídní", ale i světový rozměr úkolů na cestě k uskutečnění spravedlnosti v současném světě. Všestranný rozbor situace dnešního světa ozřejmil ještě hlouběji a plněji smysl dřívější analýzy sociálních nespravedlností. Ozřejmil, jaký smysl mají mít dnes snahy o vybudování spravedlnosti na zemi; nespravedlivé struktury se přitom nesmějí jen zastírat, ale naopak musí se prozkoumat a změnit ve všeobecnějším měřítku.

Problém práce je klíč k sociální otázce

3. Uprostřed všech těchto procesů – jak při poznávání objektivní společenské skutečnosti, tak i v učení církve o složité a mnohostranné sociální otázce – se samozřejmě mnohokrát objevuje *problém lidské práce*. To je jistým způsobem *stálá složka* jak společenského života, tak církevní nauky. Kromě toho je to problém starší, než jen posledních devadesát let. Ve skutečnosti má učení církve zdroj v Písmu svatém, počínaje knihou Geneze, a zvláště v evangeliu a ve spisech apoštolů. Církev se už od prvních staletí podle potřeb různých dob dotýkala otázek práce ve svém učení o člověku, o společenském životě a zvláště v nauce o společenské morálce. Římští papežové toto dědictví přijali a rozvinuli výkladem současné "sociální otázky", zvláště v encyklice *Rerum novarum*. V tomto pojetí byl problém práce zkoumán stále hlouběji a přizpůsobován nové situaci, i když zůstával pevně zachován onen křesťanský základ pravdy, který je možno nazvat věčným.

Vracíme-li se v tomto dokumentu opět k tomuto problému – aniž ovšem máme v úmyslu říci o něm všechno –, není to proto, abychom pouze zopakovali a shrnuli to, co je obsaženo v dosavadním učení církve, jako spíše abychom ukázali – snad otevřeněji než jak se dařilo

dosud – , že lidská práce je *klíč*, pravděpodobně nejdůležitější, k celé sociální otázce, snažímeli se vidět ji opravdu pod zorným úhlem dobra člověka. A jestliže vyřešení – nebo přesněji řečeno postupné řešení – sociální otázky, na kterou narážíme stále a která je čím dál složitější, máme hledat s úmyslem činit lidský život lidštějším[8], pak právě onen klíč – lidská práce – nabývá zásadního a rozhodujícího významu.

II. Práce a člověk

kapitola

Kniha Geneze

4. Církev je přesvědčena, že práce je základní rozměr pozemské existence člověka. V tomto přesvědčení ji utvrzuje i pohled na všechny výdobytky různých věd o člověku: antropologie, paleontologie, historie, sociologie, psychologie a jiných; všechny tuto pravdu nevývratně dosvědčují. Ale církev čerpá tento úsudek především ze zjeveného slova Božího. Proto to, co je přesvědčením rozumu, stává se současně přesvědčením víry. Je to proto a to stojí za zmínku hned nyní – , že církev věří v člověka. Myslí na člověka a obrací se k němu nejen na základě dějinné zkušenosti, nejen opírajíc se o nejrůznější metody vědeckého poznání, ale myslí na něho především ve světle zjeveného slova živého Boha. Když se obrací k člověku, snaží se vyjadřovat věčné plány a transcendentní určení, které s člověkem spojil živý Bůh, Stvořitel a Vykupitel.

Pro své přesvědčení, že práce je základní rozměr pozemské existence člověka, nalézá církev pramen už *na prvních stránkách knihy Geneze*. Z rozboru těchto textů si uvědomujeme, že při všem tom starobylém způsobu vyjadřování myšlenek byly v nich zvěstovány zásadní pravdy o člověku, a to už v kontextu slov, jimiž se vypráví o tajemství stvoření. Jsou to pravdy, které rozhodují o člověku od počátku, a jakoby v hrubých rysech nastiňují běh jeho existence na zemi, jak ve stavu prvotní spravedlnosti, tak i poté, co byla hříchem porušena smlouva, kterou Stvořitel uzavřel s tvorstvem, jež reprezentoval člověk. Když člověk, stvořený "jako obraz Boží ... jako muž a žena"[9], slyší slova: "Plod'te a množte se, naplňte zemi a podmaňte si ji"[10], nemluví tato slova sice přímo a zjevně o práci, ale mimo veškerou pochybnost na ni nepřímou ukazují jako na činnost, kterou má člověk vykonávat na zemi: dokonce ukazují její skrytou podstatu. Člověk je obraz Boha mimo jiné proto, že dostal od Stvořitele příkaz, aby si podmanil zemi. Plněním tohoto pověření se v každém člověku, v každé lidské bytosti, zrcadlí činnost samého Tvůrce vesmíru.

Práce, chápaná jako činnost "tranzitivní", to znamená taková, která má počátek v lidském subjektu a je zaměřena k vnějšímu objektu; vyžaduje, aby člověk, jak mu přísluší, vládl zemi, a aby zároveň tuto vládu utvrzoval a rozšiřoval. Slovu země, jak se vyskytuje v bibli, rozumějme samozřejmě především tak, že označuje ten úsek viditelného vesmíru, který člověk obývá; ale totéž slovo může v širším smyslu zahrnovat celý viditelný svět vymezený jako okruh, který má člověk ve své moci nebo ve kterém hledá uspokojení svých potřeb. Slova "podmaňte si zemi" mají však velmi široký dopad; ukazují totiž na všechny zdroje, které země (a nepřímou viditelný svět) v sobě skrývá a které může člověk uvědomělou činností objevit a účelně využít. Takže slova napsaná už na začátku bible *nikdy nepřestanou být časová*. Zahrnují, jak je zřejmé, právě tak všechna minulá období civilizace a hospodářství včetně současnosti, jako i budoucí fáze vývoje, jež se snad částečně už rýsují, ale v značné míře zůstávají před člověkem dosud nepoznané a skryté.

Mluví-li se někdy o obdobích "urychlení" v hospodářském životě a v civilizaci lidstva nebo jednotlivých národů – a spojují-li se tato urychlení s pokrokem vědy a techniky, zvláště pak s objevy, převratnými pro život sociální a hospodářský –, můžeme zároveň říci, že žádné z těchto urychlení nevybočuje z rámce toho, co ve své podstatě obsahují slova prastarého biblického textu. Když se totiž člověk svou prací stává čím dál tím víc pánem země a potvrzuje – rovněž prací – svou vládu nad viditelným světem, nalézá se v každém případě a v každé etapě tohoto procesu v linii prvotního Stvořitelova plánu; a tento plán je nutně a nerozlučně spjat s faktem, že člověk je stvořen jako muž a žena, "jako obraz Boží". Tento *řád věcí* je zároveň *univerzální*: zahrnuje všechny lidi, každou generaci, každý úsek hospodářského a kulturního rozvoje, a současně je to řád, který působí *v každém člověku*, v každé vědomé lidské bytosti. Jsou v něm současně zahrnuti všichni a každý. Všichni a každý v příslušné míře a nesčetným množstvím způsobů mají účast na tomto řádu, podle kterého si člověk svou prací "podmaňuje zemi".

Práce z hlediska objektu

5. Všeobecnost a zároveň mnohostrannost procesu podmaňování země vrhá světlo na lidskou práci, neboť vláda člověka nad zemí se uskutečňuje konáním práce a prostřednictvím práce. Tak vysvítá význam *práce ve smyslu objektivním*: tento význam je náležitě zřejmý z různých období kultury a civilizace. Člověk vládne nad světem už tím, že si ochočuje a chová zvířata a takto získává nutnou výživu a oblečení, a také tím, že může vydobýt ze země a z moře různá přírodní bohatství. Ale mnohem víc si člověk podmaňuje zemi tehdy, když ji začíná obdělávat a potom přetváří její plody a přizpůsobuje je k svému užívání. Takto je zemědělství hlavní oblastí hospodářského života a ve spojení s lidskou prací je naprosto nezbytnou složkou výroby. Průmysl pak bude vždycky záležet ve sdružení bohatství země – ať už živých přírodních zdrojů nebo zemědělských produktů, nebo též bohatství nerostných nebo chemických – s prací člověka, jak fyzickou, tak intelektuální. Totéž se týká v jistém smyslu i oblasti takzvaných služeb, a neméně i teoretického a praktického vědeckého bádání.

Činnost člověka v průmyslu a v zemědělství přestala být dnes v mnoha případech prací hlavně ruční, protože námaha lidských rukou a svalů je ulehčena užíváním *stále dokonalejších strojů a mechanismů*. Nejen v průmyslu, ale i v zemědělství jsme svědky změn, ke kterým mohlo dojít díky postupnému a stálému rozvoji vědy a techniky. To se stalo, obecně řečeno, dějinnou příčinou závažného civilizačního převratu, počínaje průmyslovou érou až k dalším fázím, kdy se vyrábí pomocí nových technik, jako je elektronika nebo v posledních letech mikroprocesory.

I když se může zdát, že v průmyslové výrobě "pracuje" stroj a člověk ho jen obsluhuje a různým způsobem umožňuje a udržuje jeho fungování, přesto je pravda, že právě tím přinesl rozvoj průmyslu nové podněty k problému lidské práce. Jak první industrializace, která vyvolala takzvanou dělnickou otázku, tak i další průmyslové přeměny výmluvně ukazují, že i v období práce čím dál tím víc zmechanizované zůstává vlastním subjektem práce i nadále člověk.

Rozvoj průmyslu a s ním spojených rozmanitých oborů, až k nejmodernějším technikám elektroniky, zvláště na poli miniaturizace, informatiky, telematiky aj., ukazuje, jak nesmírnou úlohu má při souhře mezi subjektem a objektem práce (v nejširším smyslu slova) onen spojenec člověkovy práce, zrozený z lidské myslí: technika. Technika chápaná v tomto případě ne jako dovednost nebo pracovní způsobilost, ale jako *souhrn nástrojů*, které člověk používá při práci, je nepochybně spojencem člověka. Usnadňuje práci, zdokonaluje ji a

urychluje. Přispívá k tomu, že práce přináší stále více výrobků a mnoho z nich zdokonalilo svou jakost. Avšak někdy se může technika změnit ze spojence v člověka protivníka – například tenkrát, když zmechanizování práce člověku "podrazí nohy", připraví ho o všechno osobní uspokojení i o podněty k tvořivosti a k odpovědnosti, když připraví o místo mnoho dosud zaměstnaných pracovníků nebo když v důsledku přehnaného okouzlení strojem udělá člověka jeho otrokem.

Jestliže biblická slova "podmaňte si zemi", určená člověku na samém počátku, mají být chápána tak, že platí i pro celou naši moderní dobu, zvanou industriální a postindustriální, skrývají v sobě bezpochyby také vztah k technice, k onomu světu mechanismů a strojů, které jsou ovocem lidského rozumu a dějinným potvrzením vlády člověka nad přírodou.

Poslední doba dějin lidstva, zvláště některých národů, přináší oprávněné potvrzení, že technika je jeden ze základních činitelů hospodářského pokroku. Ale současně s tímto potvrzením vyvstaly a stále vyvstávají podstatné otázky, jmenovitě ty, které se týkají lidské práce z hlediska jejího subjektu, to je samotného člověka. Tyto otázky mají zvláštní závažnost, která zasahuje do *názorových střetů povahy mravní a mravně-společenské*. Proto také jsou stálou výzvou pro rozmanité instituce, pro státy a vlády, pro mezinárodní organizace; jsou výzvou i pro církve.

Práce z hlediska subjektu: člověk – subjekt práce

6. Při dalším zkoumání práce podle výroku bible, že si člověk má podmanit zemi, musíme soustředit pozornost na *práci v subjektivním smyslu*, a to ještě mnohem víc, než když jsme si všímali objektivního smyslu práce. Sotva jsme se dotkli rozsáhlé problematiky, která je všeobecně známa odborníkům v různých oborech a také každému pracujícímu člověku podle jeho specializace. Slova knihy Geneze, na která navazujeme v tomto svém rozboru, mluví sice nepřímě o práci ve smyslu objektivním, ale stejně tak mluví i o subjektu práce. Avšak to, co říkají, je závažné a naplněné hlubokým smyslem.

Člověk si má podmanit zemi a má nad ní vládnout, protože jako Boží obraz je osoba neboli subjektivní tvor, schopný plánovitě a účelně činnosti, schopný rozhodovat o sobě a tíhnoucí k sebeuskutečnění. *Jako osoba je tedy člověk subjektem práce*. Jako osoba pracuje, vykonává různé činnosti náležející k pracovnímu procesu. Ty všechny, mimo svoji objektivní platnost, mají sloužit k uskutečnění jeho lidství, k splnění osobního povolání, které je mu vlastní právě proto, že je člověk. Zásadní pravdy o tom připomněl nedávno 2. vatikánský sněm v konstituci *Gaudium et spes*, zvláště v 1. části, věnované povolání člověka.

Tak tedy "vláda", o které mluví biblický text, o němž rozjímáme, se týká nejen objektivní stránky práce, ale uvádí nás současně do chápání její stránky subjektivní. Práce jako proces, kterým si člověk a lidstvo podmaňují zemi, odpovídá jen tehdy tomuto základnímu pojmu v bibli, když se zároveň v celém tom procesu člověk projevuje a potvrzuje jako *ten, kdo "vládne"*. Tato vláda se v jistém smyslu vztahuje spíše na stránku subjektivní než objektivní: subjektivní stránka podmiňuje *samotnou mravní podstatu práce*. Není totiž pochyby, že lidská práce má svou hodnotu mravní, která je přímo a bezprostředně spjata se skutečností, že ten, kdo ji koná, je osoba, že je to uvědomělý a svobodný neboli o sobě rozhodující subjekt.

Tato pravda, která je jakoby základ a trvalé jádro křesťanské nauky o lidské práci, měla a má zásadní význam pro formulaci důležitých sociálních problémů, které jsou velmi závažné a platné pro celé epochy.

Starověk zavedl mezi lidmi rozvrstvení, pro něj typické, podle rázu vykonávané práce. Práce, která vyžadovala ze strany pracujícího použití jeho tělesných sil, práce svalů a rukou, byla pokládána za nedůstojnou lidí svobodných. Proto k ní byli určováni otroci. Křesťanství, rozvíjející některé rysy vlastní už Starému zákonu, tu zásadně změnilo pojmy. Vycházelo při tom z celého obsahu evangelijního poselství, především ze skutečnosti, že ten, který je Bohem, stal se nám ve všem podobný[11] a většinu svého života na zemi věnoval práci v tesařské dílně. Tato okolnost sama o sobě je nejvýmluvnějším "evangeliem práce", které dává na srozuměnou, že základem k hodnocení lidské práce není především druh vykonávané činnosti, ale fakt, že ten, kdo ji koná, je osoba. Kořeny důstojnosti práce je třeba hledat především v její subjektivní stránce, ne v objektivní.

Při takovém chápání mizí prakticky důvod starověkého rozvrstvení lidí podle druhu jejich práce. To neznamená, že lidská práce z hlediska objektivního nemůže a nesmí být nijak hodnocena a kvalifikována. Znamená to jen, že *prvním základem hodnoty práce je sám člověk* – její subjekt. S tím se ihned pojí důležitý závěr mravní: ačkoli je pravda, že člověk je určen a povolán k práci, přece má především "práce sloužit člověku, a ne člověk práci". Tento závěr nás správně vede k uznání prvenství subjektivního významu práce před objektivním. V tomto způsobu chápání, za předpokladu, že různé práce konané lidmi mohou mít větší nebo menší hodnotu objektivní, chceme otevřeně prohlásit, že každá z nich *se měří hlavně mírou důstojnosti samotného subjektu práce neboli osoby: člověka, který ji koná*. Na druhé straně, bez ohledu na práci, jakou každý člověk koná, a i když souhlasíme, že práce je cílem jeho činnosti – který někdy vyžaduje mnoho pečlivosti a úsilí –, nemá tento cíl konečný smysl sám v sobě. Neboť konečným *cílem práce* – jakékoli práce člověka, i kdyby byla sebevíc služebná, jednotvárná, podle běžného hodnocení přímo ponižující – zůstane vždycky sám člověk.

Ohrožení správného řádu hodnot

7. Tato základní tvrzení o práci vždycky vycházela z pokladů křesťanské pravdy, zvláště ze samotného poselství "evangelia práce", a vytvořila základ nového myšlení, hodnocení a jednání lidí. V novověku, od samého počátku, co se utvářela průmyslová éra, musela křesťanská pravda o práci vystupovat proti různým směrům *materialistického a ekonomistického myšlení*. Někteří stoupenci takových idejí chápali práci a zacházeli s ní jako s jistým druhem "zboží", které pracovník – a zvláště průmyslový dělník – prodává zaměstnavateli, který je současně majitelem kapitálu neboli souhrnu nástrojů a prostředků umožňujících výrobu. Tento způsob chápání práce byl snad rozšířen zvláště v 1. polovině 19. století. V pozdější době výslovné formulace tohoto druhu skoro úplně zanikly a převládli humánnější způsob uvažování o práci a jejího hodnocení. Vzájemné působení mezi pracujícím člověkem a souhrnem nástrojů a výrobních prostředků umožnilo rozvoj neomezeného sdružování prostředků čili tzv. *kapitalismu* – zároveň také různých forem kolektivismu – a k tomu přistoupily ještě jiné prvky společensko-hospodářské jako důsledek nových konkrétních okolností: činnosti dělnických sdružení a veřejných orgánů i působení velkých mezinárodních podniků. Nebezpečí, že se s lidskou prací bude zacházet jako se "zbožím svého druhu" neboli jako s bezejmennou silou potřebnou pro výrobu (mluví se přímo o "pracovní síle"), stále trvá a bude tu vždy, vychází-li celý přístup k hospodářským problémům ze zásad *materialistického ekonomismu*.

Soustavnou příležitost a v jistém smyslu i podnět k takovému způsobu myšlení a hodnocení poskytuje celý vývoj, urychlený pokrok civilizace jednostranně materiální, v které se přičítá důležitost objektivní stránce práce, kdežto stránka subjektivní – všechno, co je přímo nebo nepřímě spjata se subjektem práce – je až na druhém místě. V každém takovém případě, v

každé takové společenské situaci dochází k záměně, ano přímo k převrácení řádu ustanoveného počátečními slovy knihy Geneze. S člověkem se zachází jako s výrobním nástrojem[12], zatímco se s ním má – a jen s ním –, bez ohledu na to, jakou práci koná, zacházet jako s příčinným subjektem, a tedy jako s jejím opravdovým strůjcem a tvůrcem. Takové převrácení řádu by zasloužilo – bez ohledu na to, ve jménu jakého programu a pod jakou "firmou" se děje – název *kapitalismus*, v tom smyslu, o jakém bude řeč níže. Je známo, že kapitalismus má svůj ustálený historický význam jako systém a zřízení společensko-hospodářské, které je opakem socialismu nebo komunismu. Ale zaměříme-li se na zkoumání základní pravdy, podle které posuzujeme celý ekonomický koloběh a především struktury výroby čili získávání statků – a takovou povahu má i sama práce –, je třeba uznat, že omyl prvotního kapitalismu se může opakovat všude tam, kde se zachází s člověkem jako se souborem hmotných výrobních prostředků, jako s nástrojem, a ne – jak to odpovídá vlastní důstojnosti jeho práce jako se subjektem a strůjcem, a tím také jako s vlastním cílem celého výrobního procesu.

Z toho je vidět, že rozbor lidské práce, provedený ve světle slov, která mluví o vládě člověka nad zemí, proniká *přímo do středu společensko-mravní problematiky*. Takové uvažování musí také pro sebe nalézt ústřední místo v celé sféře společensko-hospodářské politiky. To se týká jak jednotlivých zemí, tak i širších vztahů mezinárodních a mezikontinentálních, zvláště pokud jde o napětí, které se rýsuje ve světě nejen mezi Východem a Západem, ale i mezi Severem a Jihem. Na tyto rozměry současné problematiky důrazně upozornil jak Jan XXIII. v encyklice *Mater et Magistra*, tak Pavel VI. v encyklice *Populorum progressio*.

Solidarita pracujících

8. Když je řeč o lidské práci z hlediska subjektu, které je pro ni základní, to je člověka jako osoby vykonávající tuto práci, je třeba z tohoto hlediska aspoň zběžně zhodnotit procesy, ke kterým došlo během devadesáti let dělicích nás od *Rerum novarum* vzhledem k objektivní stránce práce. I když totiž je subjekt práce stále týž, to je člověk, jsou v ní významné rozdíly, pokud jde o objekt. Vzhledem k subjektu můžeme sice říci, že *práce* je jen *jedna* (jedna a pokaždé neopakovatelná), ale vzhledem k jejímu objektivnímu zaměření musíme říci, že existuje mnoho prací: mnoho různých prací. Rozvoj lidské civilizace přináší v tomto směru stálé obohacování. Ale současně si nelze nevsimnout, že v procesu tohoto rozvoje nejen přibývají nové druhy lidské práce, ale také zanikají jiné. I když připustíme, že je to v zásadě normální jev, přece je třeba sledovat, zda se do něho nevráždají, a do jaké míry, i nešvary, které mohou být nebezpečné pro společenskou morálku.

Taková závažná nevyrovnanost, anomálie, přivedla v minulém století na svět takzvanou "dělnickou otázku", označovanou někdy také jako "otázka proletářská". Tato otázka – spolu s problémy, které jsou s ní spojeny – vyvolala oprávněnou společenskou reakci a propuklo velké a odhodlané hnutí solidarity mezi dělníky, především průmyslovými. Výzva k solidaritě a společnému jednání, adresovaná lidem práce – hlavně pásové, jednotvárné práce v průmyslových závodech, která redukovala lidskou osobnost na věc ovládanou strojem–, měla důležitou cenu a přesvědčivost z hlediska sociální morálky. Společná vůle *mířila proti ponížení důstojnosti člověka jako subjektu práce* a zároveň proti neslýchanému vykořisťování, které s ním bylo spojeno a kterému byli dělníci vystaveni na mzdách a pracovních i bezpečnostních podmínkách. Tento odpor stmelil dělnický svět ve společenství, vyznačující se velkou solidaritou.

Jdeme-li ve stopách encykliky *Rerum novarum* a mnoha později vydaných dokumentů učitelského úřadu církve, musíme uznat, že to byla z *hlediska sociální morálky* oprávněná reakce na celý systém nespravedlnosti a křivdy, který volal do nebe o odplatu[13] a který doléhal na pracující v době překotné industrializace. Tomuto stavu věcí napomáhalo "liberální zřízení sociálně-politické, které podle svých hospodářských zásad podporovalo a zajišťovalo hospodářskou iniciativu pouze majitelům kapitálu a podnikatelům, ale nestaralo se dostatečně o zabezpečení práv dělníků. Tvrdilo totiž, že lidská práce je pouze nástrojem výroby, jejímž základem, tvůrčím činitelem a cílem je sám kapitál.

Dělnická solidarita – spolu s tím, jak se vyostřilo uvědomování ostatních, že pracující mají svá práva a že je zapotřebí více se o ně zasazovat – přivedla od té doby v mnoha případech hluboké přeměny. Byly vynalezeny různé nové systémy. Rozvinuly se nové způsoby neomezeného hromadění majetku čili, jak se říká, *neokapitalismu* nebo kolektivismu. Nezřídka pracující mohou mít a fakticky mají účast na řízení a kontrole výroby v podnicích. Prostřednictvím přiměřených sdružení ovlivňují pracovní podmínky a mzdy i sociální zákonodárství. Ale současně různé ideologické nebo mocenské systémy i nové vztahy, které se vyskytly na různých úrovních lidského soužití, způsobily, že *křiklavé nespravedlnosti přetrvávají a dochází k novým*. Podíváme-li se na svět v celku, umožnil rozvoj civilizace a komunikace plnější znalost životních a pracovních podmínek lidí na celé zeměkouli; odkryl však i jiné formy nespravedlnosti, rozsáhlejší než ty, které byly už v minulém století pracujícím pohnutkou k zvláštní solidaritě dělnického světa, nejen v zemích, které už prodělaly jistý proces průmyslové revoluce, ale i v zemích, kde základním pracovištěm člověka je stále *zemědělství* nebo jiná příbuzná zaměstnání.

Hnutí solidarity na poli lidské práce – solidarity, která se už nikdy nesmí uzavírat dialogu a spolupráci s jinými – mohou být nutná i v takových podmínkách a v takových sociálních vrstvách, které dřív nebyly do těchto hnutí zahrnuty, ale v měnících se společenských soustavách nebo životních poměrech *podstupují faktickou proletarizaci*, nebo se už přímo nalézají ve stavu proletariátu. Snad ještě není tak nazýván, ale už takový název zaslouží. V takovém postavení najdeme jisté kategorie nebo skupiny pracující inteligence, zvláště když se stále větším přístupem ke vzdělání a se stále rostoucím počtem lidí, kteří studiem získávají diplomy a kvalifikaci, klesá poptávka po jejich práci. Tato nezaměstnanost inteligence vzrůstá, když dostupné vzdělání není zaměřeno na takové druhy zaměstnání nebo služeb, jaké vyžadují opravdové potřeby společnosti, nebo když práce, ke které se vyžaduje vzdělání (alespoň odborné), bývá méně vyhledávaná a hůř placená než kterákoli práce manuální. Samozřejmě že vzdělání je samo o sobě vždycky důležitým obohacením lidské osoby. Nicméně jisté procesy proletarizace jsou možné i nezávisle na této skutečnosti.

Proto je nadále třeba klást si otázku o subjektu práce a jeho životních podmínkách. Pro uskutečnění sociální spravedlnosti v různých částech světa, v různých zemích a ve vzájemných vztazích mezi nimi jsou nutná *stále nová hnutí solidarity* pracujících a také solidarity s pracujícími. Taková solidarita se musí vyskytovat vždy tam, kde to žádá společenské znehodnocení subjektu práce, zvrácené vykořisťování pracujících a rostoucí oblasti bídy, a dokonce přímo hladu. Církev se v této věci živě angažuje, neboť pokládá za své poslání, za svou službu, za měřítko věrnosti ke Kristu, aby byla opravdovou "církví chudých". Chudí pak mají různé podoby. Objevují se na různých místech a v různých momentech, často je vidáme jako lidi, kteří *trpí urážením důstojnosti lidské práce*, ať proto, že možnost dostat práci je – pod bičem nezaměstnanosti – omezená, ať proto, že hodnota práce i práv, jaká z ní vyplývají, zvláště práva na spravedlivou mzdu, na zabezpečení osoby pracujícího a jeho rodiny, bývá zlehčována.

Práce – důstojnost osoby

9. Zůstávající nadále v perspektivě člověka jako subjektu práce, musíme se dotknout, aspoň krátce, několika otázek, které *blíže určují důstojnost lidské práce*. Dovolují totiž přesněji charakterizovat její vlastní morální hodnotu. Je třeba to udělat a mít přitom stále před očima výzvu bible, podle níž si má člověk "podmanit zemi"[\[14\]](#) a v níž se projevila vůle Stvořitele, aby se člověk prací stal schopným "vlády", jaká mu přísluší ve viditelném světě.

Onen základní a prvotní plán Boha v poměru k člověku, kterého "stvořil jako svůj obraz podle své podoby"[\[15\]](#), nebyl odvolán ani tenkrát, když člověk porušil prvotní smlouvu s Bohem a uslyšel slova: "V potu tváře budeš jíst chléb."[\[16\]](#) Tato slova mluví o *námaze mnohdy přetěžké*, jaká od té doby doprovází lidskou práci; ale nijak neuменьšují pravdu, že je práce cestou, na které člověk *uskutečňuje* svou specifickou vládu ve viditelném světě tím, že si "podmaňuje zemi". Tato námaha je skutečnost všeobecně známá, neboť ji zakoušejí všichni. Znají ji lidé pracující tělesně, nejednou v podmínkách výjimečně těžkých. Znají ji nejen rolníci, věnující dlouhé dny obdělávání půdy, která někdy plodí "trní a hloží"[\[17\]](#), ale i horníci v dolech nebo kamenolomech, hutníci u svých vysokých pecí, lidé pracující na stavbách a konstrukcích často v nebezpečí zmrzačení nebo ztráty života. Znají ji lidé, věnující se humanitním studiím, znají ji vědci, znají ji lidé, na které dopadá těžké břemeno závažných politických rozhodnutí. Znají ji lékaři a ošetřovatelky, bdící ve dne v noci u nemocných. Znají ji ženy, které – někdy bez náležitého uznání od společnosti a leckdy i od vlastní rodiny – nesou každodenní námahu a odpovědnost za dům a za výchovu dětí. *Znají ji všichni, kdo pracují*. A protože práce je všeobecné povolání, znají tuto skutečnost všichni lidé.

A přece, při celé své namáhavosti – a snad jistým způsobem právě pro ni – je práce *pro člověka dobrem*. Vyznačuje-li se práce tím, že je, jak uvádí sv. Tomáš[\[18\]](#), "bonum arduum" (dobro obtížné), přesto, a právě jako taková, je pro člověka dobrem. Nejen dobrem "užitečným" či "užitkovým", ale dobrem "důstojným" neboli odpovídajícím důstojnosti člověka, řekněme dobrem, které tuto důstojnost vyjadřuje a rozmnožuje. Chceme-li blíže určit mravní význam práce, musíme mít na zřeteli především tuto pravdu. Práce je dobro člověka, dobro jeho lidství – neboť prací člověk *nejen přetváří přírodu* a přizpůsobuje ji svým potřebám, ale také *uskutečňuje sebe jako člověk*, a jistým způsobem se tak dokonce "stává víc člověkem".

Bez toho nelze pochopit význam ctnosti *pracovitosti*, zejména nelze pochopit, proč by měla být pracovitost ctností. Ctností (čili mravní způsobilostí) nazýváme to, čím se člověk stává dobrým jako člověk.[\[19\]](#) Tento fakt nic nemění na oprávněné obavě, aby prací, kterou *je zušlechťována hmota*, sám člověk na důstojnosti *netratil*.[\[20\]](#) Je přece známo, že práce se dá různým způsobem zneužívat i proti člověku, že je možné ho trestat nucenou prací v koncentračních táborech, že je možné udělat z práce prostředek utiskování člověka, že je konečně možné rozmanitě vykořisťovat lidskou práci neboli pracujícího člověka. To všechno mluví ve prospěch mravní povinnosti spojovat pracovitost jako ctnost *se společenským rozměrem práce*, který umožňuje člověku, aby se v práci "stával víc člověkem" a neznehodnocoval se prací, ať tím, že by ztrácel nejen síly tělesné (což je do jisté míry nevyhnutelné), ale hlavně sobě vlastní důstojnost a subjektivitu.

Práce a společenství: rodina, národ

10. Když jsme takto potvrdili osobní rozměr lidské práce, musíme sáhnout k *druhé sféře* hodnot, která se s ní nepochybně pojí. Práce je základ utváření *rodinného života*, který je

přirozeným právem a povoláním člověka. Tyto dvě sféry hodnot – jedna spojená s prací a druhá vyplývající z rodinného rázu lidského života – musí být normálně spojeny a musí se navzájem prolínat. Práce je jistým způsobem podmínkou pro založení rodiny. Rodina totiž vyžaduje prostředky k svému udržování, a člověk je získává obvykle prací. Práce a pracovitost utvářejí také *celý proces výchovy* v rodině, právě z toho důvodu, že každý "se stává člověkem" mimo jiné prací, a toto "stávání se člověkem" je právě hlavním cílem celého výchovného procesu. Zjevně jsou tady zúčastněny dvě stránky práce: jedna, která podmiňuje život a udržování rodiny, a druhá, kterou se uskutečňují cíle rodiny, zvláště výchova. Avšak tyto dvě stránky práce jsou spolu spojeny a v různých bodech se doplňují.

Vůbec je třeba připomenout a prohlásit, že rodina je jeden z nejdůležitějších zřetelů, z nichž musí vycházet společensko-mravní řád lidské práce. Učení církve vždycky věnovalo této věci zvláštní pozornost a v tomto dokumentu se k ní také ještě vrátíme. Rodina je totiž současně *společenství*, jehož založení je umožněno prací, a zároveň je to první *domácí škola práce* pro každého člověka.

Třetí sféra hodnot, kterou pozorujeme z tohoto hlediska – z hlediska subjektu práce –, se týká onoho velkého společenství, ke kterému člověk náleží na základě různých kulturních a dějinných pout. Taková společnost – i kdyby ještě nedosáhla zralé formy národa – je nejen velkou, byt i *nepřímou*, vychovatelkou každého člověka (Vždyť každý si v rodině osvojuje prvky a hodnoty, z nichž pozůstává kultura dotyčného národa), ale také je velkým historickým a společenským vtělením práce celých generací. To všechno působí, že člověk spojuje svou hlubší lidskou totožnost s příslušností k národu, a svou práci pak chápe jako rozmnožování obecného blaha vytvořeného jeho krajany. Tak si uvědomuje, že v tomto směru slouží práce k rozmnožování výtvarků celé lidské rodiny, všech lidí žijících na světě.

Tyto tři sféry si stále zachovávají *svou důležitost pro lidskou práci* po její subjektivní stránce. Tato stránka, čili v ní spočívající pravda, že člověk je určen k práci, má přednost před stránkou objektivní. Především v subjektivní stránce se uskutečňuje ona "vláda" nad světem přírody, ke které je člověk od samého počátku povolán podle slov knihy Geneze. Jestliže se sám proces "podmaňování země" neboli práce ve smyslu techniky vyznačuje v průběhu dějin, a zvláště v posledních stoletích, obrovským rozvojem výrobních prostředků, je to jev příznivý a kladný, za podmínky, že objektivní stránka práce nepřeváží nad stránkou subjektivní a člověku nevezme nebo nezmenší jeho důstojnost a jeho nezadatelná práva.

III.

kapitola

Konflikt práce a kapitálu v přítomném úseku dějin

Rozměry konfliktu

11. Tím, že výše uvedený nástin základní problematiky práce navazuje na první texty bible, vytváří jakoby lešení a opěrný sloup církevní nauky, která zůstává během staletí, za různých dějinných zkušeností nezměněna. Ale na pozadí zkušeností, které předcházely vyhlášení encykliky *Rerum novarum* a které potom následovaly, nabývá tato nauka zvláštního významu a zvláště ve vztahu k dnešní době nabývá i výmluvnosti. Práce se jeví v tomto rozboru jako velká *skutečnost* mající základní vliv na zlidštění světa, který odevzdal Stvořitel člověku. Je to skutečnost úzce spjatá s člověkem jako se svým subjektem, i s jeho rozumovou činností. Tato podložená pravda obvykle vyplňuje lidský život a rozhoduje o jeho ceně a smyslu. Práce, ačkoli je spojena s námahou a úsilím, nepřestává být dobrem, takže se člověk láskou k práci rozvíjí. Tento veskrze kladný a *tvůrčí, výchovný a záslužný ráz lidské práce*

musí být základem i současného hodnocení práce a rozhodování o ní v souvislosti se *subjektivními právy člověka*. O tom svědčí mezinárodní *deklarace* i rozličné *pracovní zákoníky*, vypracované buď příslušnými zákonodárnými institucemi různých států, nebo též organizacemi, které věnují svou sociální nebo vědecko-sociální činnost problematice práce. Útvar, který soustřeďuje všechny tyto iniciativy, je *Mezinárodní organizace práce*, nejstarší speciální instituce Organizace spojených národů.

V další části těchto úvah se hodlám vrátit poněkud podrobněji k těmto důležitým problémům a připomenout aspoň hlavní prvky církevní nauky v této věci. Ale dříve se musím dotknout nesmírně důležité oblasti problémů, na jejichž pozadí se vytvářela tato nauka v posledním období, to je v době, jejímž symbolickým datem je rok vydání encykliky *Rerum novarum*.

Je známo, že v celém tomto období, které ještě ani neskončilo, vyvstal problém práce na základě velkého *konfliktu*, který vznikl spolu s rozvojem průmyslu mezi *světem bohatých "kapitalistů" a světem pracujících*, to znamená mezi úzkou, ale velmi vlivnou skupinou podnikatelů, majitelů nebo držitelů výrobních prostředků, a širokou masou lidí, kteří tyto prostředky nemají a účastní se výrobního procesu výhradně prací. Zákonitě vznikl konflikt z toho, že dělníci, nabízející svou práci, dávali své síly k dispozici skupině podnikatelů, kteří se řídili zásadou největšího zisku a snažili se za práci dělníků určovat co nejnižší mzdy. K tomu přistupovaly ještě jiné prvky vykořisťování, jež vyplývaly z nedostatečné bezpečnosti práce a z nedostatečného zajištění zdraví a života dělníků a jejich rodin.

Onen konflikt, chápaný některými jako společensko-hospodářský konflikt mezi stavy neboli "třídami", nalezl svůj výraz v *ideologickém boji* mezi liberalismem, jenž je pokládán za ideologii tzv. *kapitalismu*, a marxismem, pokládaným za ideologii *vědeckého socialismu* a komunismu, který chce vystupovat jako mluvčí dělnické třídy celého světového proletariátu. Takto se skutečně konflikt, planoucí mezi stavem dělnickým a pány kapitálu, změnil v soustavný boj mezi stavy čili "třídami", vedený nejen metodami ideologickými, ale také především politickými. Historie tohoto konfliktu je známa, podobně jako jsou známé nároky jedné i druhé strany. Podle marxistického programu, který se opírá o filozofii Karla Marxe a Bedřicha Engelse, je třídní boj jediný prostředek k odstranění tzv. třídních nespravedlností, existujících ve společnosti, a též k odstranění tříd samých. Uskutečnění tohoto programu pak předpokládá *zespolečenštění výrobních prostředků, aby se přenesením vlastnictví ze soukromníků na kolektiv zajistila dělníková práce před snadným vykořisťováním*.

K tomu je zaměřen boj, vedený metodami nejen ideologickými, ale i politickými. Skupiny, které se jako politické strany řídí marxistickými názory, se snaží uchopit *moc v jednotlivých státech*, uplatňují přitom princip diktatury proletariátu a mnohostranné ovlivňování, nevyjímaje tlak revolučních mas; činí tak s úmyslem zrušit soukromé vlastnictví a zavést v těchto státech kolektivní zřízení. Podle hlavních ideologů a vůdců tohoto velkého mezinárodního hnutí je cílem tohoto akčního programu uskutečnění sociální revoluce a zavedení socialismu a posléze komunistického režimu v celém světě.

Když se dotýkáme tohoto komplexu problémů nejvyšší závažnosti, které nejsou pouhou teorií, ale tvoří samotnou tkáň společensko-hospodářského, politického a mezinárodního života naší doby, není možné, ale ani *není třeba zabývat se podrobnostmi*. Ty jsou přece známé jak z bohaté a rozšířené literatury, tak z praktických zkušeností. Ale je třeba vrátit se v této souvislosti k základnímu problému lidské práce; jí na prvním místě jsou věnovány naše úvahy v tomto dokumentu. Je totiž zároveň jasné, že tuto otázku, velmi závažnou z pohledu člověka

– ta otázka je totiž základním rozměrem jeho pozemské existence a jeho povolání – nelze objasnit jinak než se zřetelem na celou současnou realitu.

Prvenství práce

12. Tváří v tvář současné skutečnosti, do jejíž struktury se hluboce vepsalo tolik konfliktů způsobených člověkem a v níž technické prostředky – ovoce lidské práce – hrají prvořadou úlohu (máme zde na mysli obavy ze světové katastrofy v případě, že by propukla jaderná válka se svou nepředstavitelnou ničivou silou), musíme především připomenout zásadu, které církev stále učila. Spočívá v tom, že *práce má prvenství před kapitálem*. Tato zásada se týká bezprostředně samotného výrobního procesu. Podle ní je práce vždycky prvořadou *účinnou příčinou*, kdežto kapitál jako souhrn výrobních prostředků je pouze *nástrojem*: příčinou nástrojovou. Tato zásada je zjevná pravda, vyplývající z celé dějinné zkušenosti člověka.

Když čteme první kapitolu bible a dovidáme se, že člověk si má podmanit zemi, víme, že se tato slova jistě vztahují na všechna bohatství, která v sobě skrývá viditelný svět a která jsou k dispozici člověku. Ale toto bohatství *nemůže sloužit člověku jinak než prostřednictvím práce*. S prací je také od začátku spojen problém vlastnictví: aby totiž bohatství ukryté v přírodě sloužilo jemu i ostatním, k tomu člověk nemá jiný prostředek než svou práci. Aby mohly tyto zdroje nést prostřednictvím práce plody, zmocňuje se člověk menších částí přírodního bohatství: v hloubi země, v moři, na zemi, ve vesmíru. Přivlastňuje si je a dělá si z nich pracoviště. Přivlastňuje si je prací a za účelem další práce.

Totéž se týká i dalších úseků tohoto procesu, v kterém zůstává vždy prvním úsekem vztah člověka k přírodním zdrojům a *přírodnímu bohatství*. Z celého úsilí ducha, směřujícího k objevení těchto bohatství, k určení různých možností jejich využití člověkem a pro člověka, si uvědomujeme, že všechno, co v celém díle hospodářské produkce pochází od člověka jak práce, tak i všechny výrobní prostředky a s nimi spojená technika (neboli schopnost užívat tyto prostředky při práci) –, předpokládá bohatství a zdroje viditelného světa, které člověk nalézá, ale netvoří je. Nalézá je jistým způsobem hotové, připravené k objevení a k správnému využití ve výrobním procesu. V každém vývojovém stupni práce se člověk setkává s prvotním darem, jež poskytuje příroda a v nejvyšší instanci sám Stvořitel. U počátku lidské práce stojí tajemství stvoření. Toto tvrzení, přijaté jako východisko, je vůdčí nití tohoto dokumentu a v závěru této úvahy bude rozvedeno.

Další uvažování o tomto problému nás má upevnit v přesvědčení *o prvenství lidské práce před tím, pro co se ustálilo označení "kapitál"*. Do tohoto pojmu kromě přírodních zdrojů, které jsou člověku k dispozici, patří také souhrn prostředků, jejichž pomocí si člověk ony přírodní zdroje přivlastňuje a přetváří je podle svých potřeb (a takto je jistým způsobem "zlidšťuje"); je třeba hned teď prohlásit, že *onen souhrn prostředků je plodem historického dědictví lidské práce*. Všechny výrobní prostředky, nejprimitivnějšími počínaje a nejmodernějšími konče, vypracoval postupně člověk: zkušenost a rozum člověka. Takto zajisté vzniklo nejen nejjednodušší nářadí sloužící k obdělávání polí, ale i – s přiměřeným pokrokem vědy a techniky – nejmodernější složité stroje a továrny, laboratoře a počítače. Tedy všechno, co slouží při práci, celý souhrn pracovních prostředků – jak ho vytváří dnešní stav techniky – *je plodem práce*.

Tento obrovitý a mohutný nástroj – to je souhrn výrobních prostředků, který je v jistém smyslu pokládán za synonymum kapitálu – povstal z práce a nese na sobě známku lidské práce. Při nynější pokročilosti techniky si musí subjekt práce – člověk –, chce-li používat

tento souhrn moderních nástrojů čili výrobních prostředků, napřed poznáním přisvojit ovoce práce lidí, kteří tyto nástroje vynalezli, naplánovali, zhotovili a zdokonalili a dělají to nadále. Schopnost pracovat, to znamená účinná účast na moderním výrobním procesu, vyžaduje čím dál tím větší přípravu a především přiměřené vzdělání. Ovšemže každý člověk, který se účastní výrobního procesu – i kdyby zastával jen takové práce, k nimž není zapotřebí zvláštního vzdělání a osobní kvalifikace –, je přesto v tomtéž výrobním procesu opravdovým účinným subjektem, zatímco souhrn nástrojů, třeba i nejdokonalejších, je pouze a výhradně náradí, podřízené lidské práci.

Tuto pravdu, obsaženou v trvalém pokladu církevní nauky, je třeba stále zdůrazňovat v souvislosti s problémem pracovních vztahů i celého systému společensko-hospodářského. Je třeba zdůrazňovat a vyzdvihovat prvenství člověka ve výrobním procesu, primát člověka před věcí. Všechno, co náleží k pojmu kapitál – v užším smyslu slova –, je pouze souhrn věcí. Jedině člověk jako subjekt práce, a to bez ohledu na to, jakou práci dělá, je osobou. Tato pravda má zásadní důležitost a platí jako měřítko posuzování.

Ekonomismus a materialismus

13. Především, ve světle této pravdy, je jasně vidět, že nelze oddělovat kapitál od práce – a žádným způsobem nelze stavět práci do protikladu ke kapitálu ani kapitál do protikladu k práci, a tím méně – jak o tom bude řeč níže – stavět proti sobě konkrétní lidi, stojící za těmito pojmy. Správný pracovní systém – to je shodný s podstatou problému, vnitřně pravdivý a zároveň mravně zákonitý – může být systém, který v samých základech *překonává protiklad mezi prací a kapitálem* a snaží se o své uspořádání podle výše uvedené zásady podstatného, skutečného a nepochybného prvenství práce, subjektivity lidské práce a její účinné účasti na celém výrobním procesu, bez ohledu na to, jaké úkoly pracovník vykonává.

Rozpor mezi prací a kapitálem nemá původ ve struktuře výroby, ani v celkové struktuře hospodářského procesu. V tomto procesu se totiž vzájemně prolíná práce a to, co jsme si navykli nazývat kapitálem. Obojí je v něm nerozlučně spjato. Člověk, pracující na jakémkoli pracovišti, ať poměrně primitivním nebo úplně moderním, si může snadno uvědomit, že *svou prací proniká do jakési dvojí pokladnice*: do pokladnice toho, co je dáno všem lidem v přírodních zdrojích, a do pokladnice toho, co jiní před ním už vypracovali s využitím těchto zdrojů, především rozvíjením techniky, to je vytvářením stále dokonalejších pracovních nástrojů. Pracující člověk současně "navazuje na práci druhých"[\[21\]](#). Takový obraz pracoviště a procesu lidské práce bez obtíží přijmeme, ať se řídíme rozumem nebo vírou, osvícenou Božím slovem. Je to obraz souvislý, zároveň teologický i humanistický. Člověk je v něm "pánem" tvorů, daných mu k dispozici ve viditelném světě. Objevuje-li se v pracovním procesu nějaká závislost, je to závislost na Dárci všeho bohatství stvoření, a zároveň závislost, která každého člověka svazuje s jinými lidmi, totiž s těmi, skrze jejichž práci a iniciativu máme dokonalejší a širší možnosti vykonávat naši vlastní práci. Nicméně o všem, co tvoří ve výrobním procesu souhrn "věcí", nástrojů, kapitálu, můžeme jen tvrdit, že to *spoluutváří* lidskou práci nebo snad vytváří pro ni podmínky, ale nemůžeme říci, že je to jakýsi bezejmenný "subjekt", který by člověka a jeho práci *podřizoval své vládě*.

K *rozbití* tohoto *souvislého obrazu*, v kterém je přísně zachována zásada prvenství osoby před věcí, došlo v lidském myšlení někdy po dlouhé době skryté přípravy v praktickém životě. Došlo k němu tím způsobem, že práce byla oddělena od kapitálu a byla k němu postavena do protikladu a kapitál byl postaven proti práci, jako by to byly dvě síly bez původce, dva činitelé výroby, stojící v téže "ekonomické" perspektivě. V takovém přístupu k problému byl

zásadní omyl, který můžeme nazvat *omylem ekonomismu*. Záleží v tom, že na lidskou práci se pohlíží výlučně z hospodářského zorného úhlu. Také můžeme a musíme nazvat tento zásadní omyl myšlení *omylem materialismu*, pokud ekonomismus přímo nebo nepřímo zahrnuje přesvědčení o prvenství a nadřazenosti toho, co je hmotné, kdežto to, co je duchovní a osobní (činnost člověka, hodnoty mravní apod.), podřizuje přímo nebo nepřímo hmotné skutečnosti. Není to ještě *teoretický materialismus* v plném smyslu toho slova, ale je to už nepochybně *materialismus praktický*, který – ani ne tak pro své materialistické premisy jako pro určitý způsob uvažování, a tedy pro jistou hierarchii hodnot, v níž jsou hmotné statky přitažlivější – je považován za schopný uspokojit potřeby člověka.

Omyl ekonomistického myšlení šel ruku v ruce s objevením se materialistické filozofie a s jejím rozvojem od nejprostší a nejobyčejnější podoby (zvané též materialismus vulgární, protože se snaží zredukovat duchovní skutečnost na nadbytečný jev) až do fáze zvané materialismus dialektický. Ale – v rámci této naší úvahy – ekonomismus *měl* pro *nehumanistický* přístup k problému *patrně rozhodující význam* spíše než materialistická filozofie; a to pro základní pojetí lidské práce a zvláště pro oddělení a protiklad, které jsou mezi "prací" a "kapitálem", tedy mezi dvěma činiteli výroby, a na které se ekonomismus dívá pod výše uvedeným úhlem. Nicméně je jasné, že materialismus ani v své dialektické podobě není s to poskytnout pro myšlení o lidské práci dostatečné a definitivní předpoklady, aby prvenství člověka před nástrojem-kapitálem, osoby před věcí, v něm mohlo nalézat odpovídající a nezvratné *ověření* a oporu. Ani v dialektickém materialismu není člověk na prvním místě subjektem práce a účinnou příčinou výrobního procesu, ale je chápán a zachází se s ním tak, jako by byl závislý na tom, co je hmotné, jako s jistou výslednicí hospodářských výrobních vztahů, v dané době převažujících.

Samozřejmě že protiklad mezi prací a kapitálem, o kterém je tady řeč – protiklad, v jehož rámci *byla práce oddělena od kapitálu a postavena proti němu* ve smyslu *bytí* neboli podle toho, čím je, jako by byla jen jakýmsi prvkem hospodářského procesu –, má svůj počátek nejen ve filozofických systémech a v hospodářských teoriích 18. století, ale mnohem víc v celé hospodářsko-sociální praxi doby nástupu industrializace. Ta se tehdy zrodila a překotně se rozvíjela a dbalo se v ní především o možnost co největšího rozmnožování hmotného bohatství neboli prostředků, a přehlížel se cíl: člověk, kterému mají tyto prostředky sloužit. Tento praktický omyl postihl především lidskou práci, postihl pracujícího člověka a vyvolal morálně oprávněnou sociální reakci, o které už byla řeč. Tentýž omyl, který už má svou vyhraněnou historickou podobu spojenou s obdobím prvotního *kapitalismu* a *liberalismu*, se může opakovat za jiných časových a místních okolností, jestliže se vychází z týchž myšlenkových předpokladů, jak teoretických, tak praktických. Nevidíme jinou možnost, jak radikálně překonat tento omyl, než přiměřenými změnami teoretickými i praktickými; tyto změny *musí směřovat k tomu*, aby bylo důsledně uznáno prvenství osoby před věcí, práce člověka před kapitálem jakožto souhrnem výrobních prostředků.

Práce a vlastnictví

14. Historický proces, stručně zde vyložený, který zajisté už překročil svou počáteční fázi, ale trvá dál, a dokonce se rozšiřuje do vztahů mezi národy a kontinenty, vyžaduje detailnější vymezení ještě z jiné strany. Je jasné, že když je řeč o protikladu práce a kapitálu, nejde jen o abstraktní pojmy nebo o "bezejmenné síly" působící v hospodářské výrobě. Za jedním i druhým pojmem stojí živí a konkrétní lidé – na jedné straně ti, kteří vykonávají práci a nejsou majiteli výrobních prostředků, na druhé straně ti, kteří jsou podnikateli a majiteli těchto prostředků nebo jsou zástupci majitelů. Proto k tomuto obtížnému procesu od začátku *patří*

problém vlastnictví. Encyklika *Rerum novarum* o sociální otázce tento problém rovněž uvedla, když připomínala a potvrzovala nauku církve o vlastnictví a o právu na soukromé vlastnictví, zahrnujícím i výrobní prostředky. Totéž činí encyklika *Mater et Magistra*.

Výše uvedená zásada, kterou tehdy církev vyhlásila a které učí i dnes, se radikálně *rozchází* s programem *kolektivního zřízení* (neboli *kolektivismem*), jak ho vyhlásili marxisté a jak byl v desetiletích, která následovala po vydání encykliky Lva XIII., uskutečněn v různých částech světa. Liší se také od programu *kapitalismu* praktikovaného v liberalismu a v politických zřízeních na něm postavených. V tomto druhém případě záleží rozdíl ve způsobu chápání práva na vlastnictví. Křesťanská tradice nikdy nehájila toto právo jako absolutní a neporušitelnou zásadu. Naopak, vždycky je chápala v nejširší souvislosti společného práva všech na užívání bohatství celého stvoření: *právo na soukromé vlastnictví* je podřízeno *právu na společné užívání*, všeobecnému určení statků.

Mimoto vlastnictví podle učení církve nikdy nebylo chápáno tak, aby mohlo být společenským protikladem práce. Jak už bylo na těchto stránkách vzpomenu, nabývá se vlastnictví především proto prací, aby práci sloužilo. To se týká zvláště vlastnictví výrobních prostředků. Pokládat je izolovaně za zvláštní souhrn majetku a pak je ve formě "kapitálu" stavět do protikladu k práci, aby práce sloužila vykořisťování, se přičí samotné povaze těchto prostředků a jejich vlastnění. Nesmějí být *vlastněny proti práci* ani nesmějí být *vlastněny pro vlastnění*, protože jediný opravdový důvod k jejich vlastnění – jak soukromému, tak i veřejnému či kolektivnímu – je, *aby sloužily práci*. A dále: aby touto službou umožňovaly uskutečnění první zásady tohoto řádu, totiž zásady, že statky jsou určeny pro všechny a že všichni mají právo je užívat. Z tohoto hlediska, a tedy s ohledem na lidskou práci a na všeobecný přístup k bohatství určenému pro člověka, není vyloučeno, za příslušných podmínek, rovněž zespolečenštění výrobních prostředků. V desetiletích dělicích nás od vydání encykliky *Rerum novarum* církevní magisterium stále připomínalo všechny tyto zásady s odvoláním na argumenty, formulované už v dávné tradici, např. na známé argumenty obsažené v *Teologické sumě* svatého Tomáše Akvinského. [22]

V tomto dokumentu, jehož hlavním námětem je lidská práce, je záhodno potvrdit celé toto úsilí, kterým se církevní nauka o vlastnictví snažila a stále snaží zajistit prvenství práce, a tím *subjektivního charakteru* člověka, jaký mu přísluší ve společenském životě, a zvláště v dynamické *struktúře celého hospodářského procesu*. Z tohoto hlediska je nadále nepřijatelné stanovisko "*tvrdého*" kapitalismu, který hájí výlučné právo na soukromé vlastnictví výrobních prostředků jako nedotknutelné "dogma" hospodářského života. Zásada respektování lidské práce vyžaduje, aby bylo toto právo podrobováno konstruktivní revizi jak v teorii, tak v praxi. Je-li totiž pravda, že kapitál jako souhrn výrobních prostředků je současně výsledkem práce celých generací, je také pravda, že kapitál je stále rozmnožován prací, vykonávanou pomocí tohoto souhrnu výrobních prostředků jakoby ve velké dílně, kde se den za dnem namáhá přítomná generace pracujících lidí. Jde tu ovšem o různé druhy práce. Nejen o takzvanou práci manuální, nýbrž i o rozmanitou práci duševní, od prací kancelářských až po řídící.

V tomto světle nabývají zvláštní výmluvnost četné návrhy, podávané odborníky v katolické sociální nauce i nejvyšším učitelským úřadem církve. [23] Tyto návrhy hovoří o *společném vlastnictví výrobních prostředků*, o účasti pracujících na správě nebo na ziscích podniků, o finanční spoluúčasti na podnikání apod. Ať už se tyto různé návrhy využijí jakkoli, zůstává jasné, že uznání spravedlivého postavení práce a pracujícího ve výrobním procesu vyžaduje různé úpravy v oblasti samotného práva na vlastnictví výrobních prostředků, a to s ohledem nejen na dřívější podmínky, ale především na složitou situaci, jaká vznikla ve druhé polovině

tohoto století v tzv. *třetím světě*, a s ohledem na mnoho nových, nezávislých národů, které se vynořily především v Africe, ale nejen tam, na místě dřívějších kolonií.

Stanovisko "*tvrdého*" kapitalismu tedy nyní vyžaduje revizi, aby se uskutečnila reforma z hlediska práv člověka, chápaných v nejširším smyslu a spojených s jeho prací. Ale z téhož hlediska musíme prohlásit, že takové, tolik žádoucí a mnohostranné reformy nelze provést apriorním zlikvidováním soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Musí se totiž uvážít, že prosté odnětí oněch výrobních prostředků ("kapitálu") z rukou jejich soukromých majitelů nestačí k jejich uspokojivému zespolečnění. Tyto prostředky přestanou být soukromým vlastnictvím jisté společenské skupiny – oněch soukromých majitelů – a stanou se vlastnictvím zorganizované společnosti a podléhají přímé správě a vlivu jiné skupiny osob, totiž těch, kdo je sice nemají ve svém vlastnictví, ale mají ve společnosti moc, a proto jimi *disponují* v měřítku celkového národního nebo místního hospodářství.

Tato vedoucí a odpovědná skupina se může zhostit svých úkolů, pokud jde o prvenství práce, uspokojivě. Ale může tyto úkoly plnit špatně, když si vyhrazuje *monopol v řízení* výrobních prostředků a v disponování jimi a necouvá ani před porušováním základních práv člověka. Takže přenesení vlastnictví výrobních prostředků na stát podle učení *kolektivismu* není ještě samo o sobě jejich "zespolečněním". O zespolečnění bude možno mluvit teprve tehdy, až bude zajištěna subjektivita společnosti, tj. až se každý, na základě své práce, bude moci zároveň pokládat za spolumajitele velkého pracoviště, na němž pracuje spolu se všemi ostatními. Cestou k takovému cíli by mohlo snad být spojení práce s vlastněním kapitálu a zavedení celé řady zprostředkujících útvarů s cíli hospodářskými, společenskými, kulturními: i takových článků, které by požívaly skutečné autonomie ve vztahu k veřejné moci, usilovaly by o sobě vlastní cíle, spojovala by je vzájemná spolupráce i nezbytné respektování obecného blaha, a zachovaly by přitom formu a podstatu živého společenství, takže členové těchto mezičlánků by byli pokládáni za osoby a jako takoví respektováni a povzbuzováni, aby se aktivně účastnili jejich života. [24]

Personalistické hledisko

15. *Zásada prvenství práce před kapitálem* je tedy požadavek náležející k řádu společenské morálky. Tento požadavek má klíčový význam jak v zřízení vybudovaném na zásadě soukromého vlastnictví výrobních prostředků, tak v zřízení, v kterém bylo soukromé vlastnictví těchto prostředků radikálně omezeno. Práce je v jistém smyslu neodlučitelná od kapitálu a nestrpí v žádné formě antinomií, to je rozdělení a rozpor ve vztahu k výrobním prostředkům, kterými byl zatížen lidský život v posledních stoletích v důsledku čistě hospodářského způsobu myšlení. Pracuje-li člověk s pomocí souhrnu výrobních prostředků, touží současně, aby ovoce jeho práce sloužilo jemu a druhým a aby v pracovním procesu mohl vystupovat na svém pracovišti jako spoluodpovědný a iniciativní činitel.

Z toho vznikají určitá práva pracujících, která odpovídají povinnosti práce; bude o tom řeč níže. Ale už zde je třeba všeobecně zdůraznit, že pracující člověk po zásluze žádá nejen spravedlivou mzdu, ale také aby i v samotném pracovním procesu cítil možnost, že prací na společném díle zároveň uvědoměle pracuje "*na svém*". Ale tento pocit je v něm udušen při přehnané byrokratizaci, v které se pracující člověk cítí jako kolečko obrovského stroje ovládaného shora, ba spíše – a dokonce z více příčin jako pouhý výrobní nástroj než jako opravdový subjekt práce, obdařený vlastní iniciativou. Učení církve vždycky vyjadřovalo pevné a hluboké přesvědčení, že lidská práce je nejen hodnota hospodářská, ale že má také, a dokonce především, hodnoty osobní. Sám hospodářský systém a výrobní proces pak získává

tím, když jsou tyto osobní hodnoty plně respektovány. Podle výroku svatého Tomáše Akvinského[25] mluví právě tento důvod pro soukromé vlastnictví výrobních prostředků. I když uznáváme, že z jistých závažných příčin může být ze zásady soukromého vlastnictví něco vyňato – však jsme sami v této době svědky zavádění systému sloučeného vlastnictví –, přesto zřetel "z hlediska osoby" neboli *personalistický neztrácí svou platnost* v teorii ani v praxi. Každé účelné a plodné zespolečenštění výrobních prostředků musí dbát tohoto hlediska. Musí se udělat všechno, aby si člověk i v takovém systému mohl zachovat pocit, že pracuje "na svém". V opačném případě nutně dochází v celém hospodářském procesu k nevyčíslitelným ztrátám, a to nejen hospodářským, ale především tu ztrácí sám člověk.

IV Práva pracujících

kapitola

V širokém rámci práv člověka

16. Je-li práce – v různém smyslu toho slova – povinností či závazkem, je současně zdrojem práv *pracujících*. Tato práva musíme zkoumat v *celém souhrnu lidských práv*, s nimiž jsou v přirozeném souladu a z nichž už mnoho bylo vyhlášeno patřičnými mezinárodními instancemi a stále víc je různé státy svým občanům zaručují. Respektování tohoto rozsáhlého souboru práv je základní podmínkou míru v současném světě: jak míru uvnitř států a společností, tak v mezinárodních vztazích. Na to mnohokrát upozornil církevní učitelský úřad, zvláště od dob encykliky *Pacem in terris*. Lidská práva *vyplývající z práce* jsou obsažena v širším rámci základních práv osoby.

Nicméně v tomto rámci mají zvláštní charakter, odpovídající výše vymezené specifické povaze lidské práce; a právě podle tohoto zvláštního charakteru na ně musíme pohlížet. Jak bylo řečeno, práce je *povinnost* neboli *závazek člověka*, a to v několikerém významu slova. Člověk je povinen pracovat jak z příkazu Stvořitele, tak s ohledem na svou lidskou přirozenost, neboť její udržování a rozvoj vyžadují práci. Člověk musí pracovat pro bližní, zejména pro svou rodinu, ale také pro společnost, ke které patří, pro národ, jehož je synem nebo dcerou, pro celou lidskou rodinu, jejímž je členem, neboť je dědicem práce generací a současně tvůrcem budoucnosti těch, kdo přijdou v běhu dějin na svět po něm. To všechno zakládá mravní povinnost práce chápané v nejširším slova smyslu. Když máme uvažovat o morálních právech každého člověka, vztahujících se k práci a odpovídajících této povinnosti, je třeba mít stále před očima celý rozsáhlý okruh vztahů, v kterých se práce každého pracujícího člověka uskutečňuje.

Ale když mluvíme o povinnosti práce a o právech pracujícího odpovídajících této povinnosti, máme na mysli především vztah, jaký existuje mezi *zaměstnavatelem přímým nebo nepřímým a samotným pracovníkem*.

Rozlišování mezi zaměstnavatelem přímým a nepřímým se zdá velmi důležité se zřetelem na skutečnou organizaci práce a se zřetelem na možnosti vytvoření spravedlivých nebo nespravedlivých vztahů v oblasti práce.

Zatímco *přímý zaměstnavatel* je osoba nebo též instituce, se kterou uzavírá pracovník bezprostřední smlouvu o práci za určených podmínek, výrazem *nepřímý zaměstnavatel* máme rozumět mnoho různých činitelů, kteří kromě přímého zaměstnavatele mají určitou pravomoc co do způsobu, jakým se jednak uzavírá pracovní smlouva, jednak se utvářejí více nebo méně spravedlivé vztahy v oblasti lidské práce.

Zaměstnavatel "nepřímý" a "přímý"

17. Pojem "zaměstnavatel *nepřímý*" zahrnuje jak osoby, tak instituce různého druhu, zahrnuje i kolektivní smlouvy o práci, zásady postupu, dohodnuté těmito osobami a institucemi a určující celé *zřízení* společensko-hospodářské a zásady z něho plynoucí. Pojem zaměstnavatele *nepřímého* se tedy vztahuje na mnoho různých prvků. Jeho odpovědnost se liší od odpovědnosti zaměstnavatele *přímého*, jak ukazuje sám výraz: odpovědnost je méně *přímá*, ale pořád je to závazek: *nepřímý* zaměstnavatel podstatně určuje to nebo ono hledisko pracovního vztahu, a při takovém jednání vystupuje jako zaměstnavatel *přímý*. Toto zjištění nemá za účel zprostit *přímého* zaměstnavatele jeho odpovědnosti, ale jen upozornit na složitou spleť podmínek, které ovlivňují jeho postup. Když tedy jde o utváření *mravně správné pracovní politiky*, je třeba mít před očima celou tuto podmíněnost. Správná je tato politika tenkrát, když se při ní plně respektují objektivní práva pracujících.

Pojem *nepřímého* zaměstnavatele lze dále vztáhnout na každé společenství, a především na stát. Ten je totiž povinen provádět spravedlivou pracovní politiku. Avšak je známo, že v nynějším systému hospodářských vztahů ve světě vznikají *mezi* jednotlivými *státy* mnohostranné *vazby*, které se projevují například při dovozu a vývozu, při vzájemné výměně hospodářských statků, buď surovin, nebo polotovarů, nebo konečně hotových průmyslových výrobků. V těchto procesech vznikají vzájemné závislosti, a proto by se u kteréhokoli státu, třebaš hospodářsky nejmocnějšího, těžko mohlo mluvit o plné soběstačnosti čili tzv. *autarkii*.

Tento systém vzájemných závislostí je v zásadě normální; ale snadno se může stát příležitostí k různým formám vykořisťování nebo nespravedlnosti, a proto může mít význam v sociální politice a koneckonců pro každého pracujícího, který je vlastním subjektem práce. Takže například *vysoce průmyslové státy*, a ještě víc mezinárodní podniky, ovládající ve velkém měřítku prostředky průmyslové výroby (takzvané společnosti *multinacionální* nebo *nadnárodní*), diktují co nejvyšší ceny za své výrobky, a současně se snaží určovat co nejnižší ceny za suroviny nebo polotovary. To má kromě jiných příčin za následek, že stále víc roste nepoměr mezi národními důchody dotyčných států. Vzdálenost mezi zeměmi bohatými a chudými se nezmenšuje a nevyrovnává se, nýbrž čím dál tím víc se zvětšuje na úkor těch nejhudších. To ovšem nemůže zůstat bez následků pro místní pracovní politiku a postavení pracujícího v hospodářsky zaostalých zemích. *Přímý* zaměstnavatel v takovém systému podmíněnosti určuje pracovní podmínky horší, než jsou oprávněné požadavky pracovníků, zvláště když sám chce těžit co největší zisky z podniku, který vede (nebo i z podniků, které vede, jde-li o situaci společného vlastnictví výrobních prostředků).

Sama struktura závislostí, kterou jsou spojeny s pojmem *nepřímého* zaměstnavatele, jak se dá snadno vyvodit, je nesmírně rozvětvená a složitá. Pro jeho detailní popis se musí brát v jistém smyslu v úvahu *celek* prvků rozhodujících o hospodářském životě, *podle povahy dané společnosti nebo státu*; a současně se musí brát zřetel na spojitosti a závislosti značně širší. Uskutečňování práv pracujícího člověka nemůže být odkázáno na to, aby bylo pouze odvozeninou hospodářských systémů, které se ve větším nebo menším měřítku řídí především kritériem maximálního zisku. Naopak, právě ohled na objektivní práva pracujícího – a to na pracovníka každého druhu: fyzického, duševního, průmyslového, zemědělského atd. – se musí stát *přiměřeným a základním kritériem* uspořádání celého hospodářství jak v každé společnosti a v každém státě, tak i v celkové světové hospodářské politice a v systémech a mezinárodních vztazích z ní vyplývajících.

V tomto směru musí působit *mezinárodní organizace* k tomu povolané, počínaje Organizací spojených národů. Zdá se, že Mezinárodní organizace práce (ILO) a také Organizace pro výživu a zemědělství (FAO) Spojených národů a jiné mají zde zvlášť co říci. V jednotlivých státech existují k tomu povolaná ministerstva, *orgány veřejné moci*, a také různé *sociální instituce*. To všechno dokazuje velikost významu *nepřímého* zaměstnavatele – jak bylo řečeno výše – pro skutečně plné respektování práv pracujících, přičemž práva lidské osoby mají prvořadou úlohu a klíčové postavení v celém společensko-mravním řádu.

Problém zaměstnanosti

18. Když uvažujeme o právech pracujících vůči *nepřímému* zaměstnavateli – totiž o všech, jimž přísluší starat se o ně, jak v rámci států, tak v měřítku mezinárodním, a od nichž také vychází celkové zaměření pracovní politiky –, musíme především upozornit na jeden *základní problém*. Je to problém mít práci neboli jinými slovy problém *vhodného zaměstnání všech práce schopných osob*. Opakem spravedlivé a správné situace v této oblasti je nezaměstnanost neboli nedostatek zaměstnání pro práce schopné osoby. Může jít o nedostatek zaměstnání všeobecně, nebo také v určitých pracovních odvětvích. Úkolem instancí, které jsou zde zahrnuty pod názvem *nepřímý* zaměstnavatel, je *čelit nezaměstnanosti*, která je v každém případě zlo, a v jistém stupni se může stát opravdovou společenskou pohromou. Problém nezaměstnanosti je zvlášť bolestný tenkrát, když jsou jím postiženi především mladí lidé, kteří po získání kvalifikace přiměřenou kulturní, odbornou, technickou, profesionální formací nemohou nalézt zaměstnání. Jejich upřímná vůle k práci, jejich ochota přijmout vlastní odpovědnost za hospodářský a sociální rozvoj společnosti zakouší pak trpké zklamání. Povinnost příspěvků ve prospěch nezaměstnaných neboli povinnost vyplácet přiměřené podpory, nezbytné k udržování nezaměstnaných pracovníků a jejich rodin, vyplývá z nejzákladnější zásady mravního řádu v této oblasti, to znamená ze zásady všeobecného užívání statků, anebo – prostě řečeno – z práva na život a na jeho udržování.

Aby se čelilo nebezpečí nedobrovolné nezaměstnanosti, aby se všem zajistilo zaměstnání, jsou instance, které zahrnujeme pod označení *nepřímý* zaměstnavatel, povinny bdít nad celkovým plánováním podniků, kde se utváří nejen hospodářský, ale i *kulturní* život dané společnosti; jsou také povinny bdít nad správnou a účelnou organizací práce na pracovišti. Tato péče leží koneckonců na bedrech státu, ale to neznamená jednostrannou centralizaci ze strany státních orgánů. Jde naopak o správné a účelné propojování řídicích aktivit čili o *koordinaci*, v jejímž rámci jistě musí najít místo *spontánní iniciativa* jednotlivců, samostatných skupin, středisek a místních pracovišť, s ohledem na to, co bylo řečeno výše o subjektivním charakteru lidské práce.

Vzájemná závislost různých společností a států a nutnost spolupráce v rozmanitých oborech vyžaduje, aby, při zachování svrchovaných práv každého z nich v plánování a v organizaci práce ve vlastní společnosti, byla současně v této důležité oblasti pěstována *mezinárodní spolupráce* prostřednictvím mnohostranných smluv a dohod. I zde je třeba, aby směrnicí pro tyto smlouvy a dohody byla čím dál tím víc lidská práce chápána jako základní právo všech lidí, práce dávající všem pracujícím obdobná práva tak, aby životní úroveň pracujících v různých společnostech *vykazovala stále méně křiklavých rozdílů*, jež jsou nespravedlivé a mohou vyvolat násilný odpor. Nesmírné úkoly mají v této oblasti mezinárodní organizace. Je třeba, aby se daly vést přesnou znalostí složitých situací a podmínek přírodních, historických, civilizačních a jiných; je také třeba, aby měly při rozhodování o společenských záležitostech větší pravomoc, tj. větší výkonnou moc.

Tímto způsobem se může uskutečnit plán všeobecného, rovnoměrného rozvoje všech, jak ho ukládá encyklika Pavla VI. *Populorum progressio*. Je třeba zdůraznit, že základním prvkem a současně nejvlastnějším *měřítkem* onoho rozvoje v duchu spravedlnosti a míru, který církev hlásá a o který se neustále modlí k Otci všech lidí a národů, *je nové a neustále se zvyšující oceňování lidské práce* jak z hlediska její objektivní účelnosti, tak z hlediska důstojnosti subjektu každé práce, kterým je člověk. Rozvoj, o nějž jde, se má uskutečnit kvůli člověku a prostřednictvím člověka a v člověku má přinést plody. Měřítkem rozvoje bude stále zralější uznávání poslání práce a všeobecnější respektování práv s ní spojených, v souladu s důstojností člověka, který je subjektem práce.

Prozíravé plánování a přiměřená organizace práce podle podmínek v různých společnostech a státech musí také usnadnit nalezení správného poměru mezi různými druhy zaměstnání: prací zemědělskou, v průmyslu, v rozmanitých službách, prací duševní včetně vědecké a umělecké, podle schopností jednotlivých lidí a pro obecné blaho každé společnosti a celého lidstva. Organizaci lidského života podle mnohostranných možností práce musí odpovídat přiměřený *systém výuky a výchovy*, která má především za cíl rozvinutí zralého lidství, ale také vhodnou profesní přípravu člověka, aby se mu spolu s výtěžkem dostalo na velkém a společensky rozrůzněném pracovišti i spravedlivého postavení.

Když hledíme na lidskou rodinu, roztroušenou po celé zemi, hluboce nás *znepokojuje jedna skutečnost* nesmírných rozměrů: zatímco na jedné straně zůstávají ohromné přírodní zdroje nevyužity, na druhé existují celé zástupy, které jsou proti své vůli zaměstnány jen částečně, někteří nemají práci vůbec a nesčíslné masy hladovějí; tato skutečnost mimo veškerou pochybnost dokazuje, že jak v jednotlivých politických společenstvích, tak ve vzájemných vztazích mezi nimi na úrovni kontinentální a světové se dělá špatně něco, co se vztahuje k organizaci práce a zaměstnanosti, a to právě v nejkritičtějších bodech, společensky velmi důležitých.

Mzda a jiné sociální příspěvky

19. Když jsme načrtli důležitou úlohu, jakou má péče o zaměstnání všech pracovníků pro zajištění nezadatelných práv člověka spojených s jeho prací, musíme se blíže dotknout práv, která jsou zahrnuta v poměru *mezi pracovníkem a přímým zaměstnavatelem*. Všechno, co bylo dosud řečeno o nepřímém zaměstnavateli, má za cíl bližší vymezení těchto vztahů poukázáním na složité podmínky, v jakých se tyto vztahy vytvářejí. Ale tato úvaha nemá jen popisovat; není to stručné pojednání o ekonomice či politice. Jde o to, aby se dostalo do správného světla *hledisko deontologické a mravní*. Klíčovým problémem společenské morálky je v tomto případě otázka spravedlivé odměny za vykonanou práci. V dnešních podmínkách nelze nalézt důstojnější způsob, jak uskutečnit spravedlnost ve vztahu mezi pracovníkem a zaměstnavatelem, než je mzda za práci. Ať jde o jakoukoli práci – ať se vykonává v systému soukromého vlastnictví výrobních prostředků, nebo v systému, v němž soukromé vlastnictví přešlo do sloučených forem –, řeší se vztah mezi zaměstnavatelem (hlavně přímým) a pracovníkem na základě mzdy, to je spravedlivým odměňováním vykonané práce.

Také toto je třeba vyzdvihnout: spravedlnost kteréhokoli společensko-hospodářského zřízení, a spravedlnost jeho správy, ať už je jakákoli, zaslouží koneckonců posouzení podle toho, jak spravedlivě je v tomto zřízení odměňována lidská práce. Tady se pochopitelně znovu dostáváme k první zásadě celého společensko-mravního řádu, k *zásadě všeobecného užívání statků*. V každém zřízení, bez ohledu na to, jaké v něm vládou základní vztahy mezi

kapitálem a prací, je odměna čili náhrada za práci *konkrétní prostředek*, který většině lidí umožňuje získávat statky určené k všeobecnému užívání: bohatství přírody i výtěžky lidské práce. Pracující mají k těmto statkům přístup právě skrze odměnu, kterou dostávají jako náhradu za svou práci. Proto je spravedlivá mzda v každém případě konkrétním měřítkem spravedlnosti celého společensko-hospodářského zřízení, a v každém případě je měřítkem správnosti fungování tohoto zřízení. Není to jediné měřítko, ale je obzvlášť důležité a v jistém smyslu klíčové.

Toto měřítko se dotýká především *rodiny*. Když jde o dospělého pracovníka, který má odpovědnost za rodinu, pokládá se za spravedlivou mzdu taková, jež stačí k založení a slušnému udržování rodiny i k zajištění její budoucnosti. Tato mzda se může řešit buď takzvaným *rodinným platem*, to je jedinou odměnou, kterou za svou práci dostává hlava rodiny v takové výši, aby pokrývala rodinné potřeby a aby manželka nemusela vykonávat výtěžnou práci mimo domov, nebo se může řešit *jinými sociálními příspěvky*, jako jsou rodinné přídatky nebo přídatky mateřské pro ženu, která se věnuje výhradně rodině. Tyto přídatky musí odpovídat skutečným potřebám, to znamená musí brát v úvahu počet osob, jež jsou na rodině závislé po celou dobu, kdy nejsou s to důstojně převzít odpovědnost za svůj život.

Zkušenost potvrzuje, že je nutné snažit se o celkové *společenské zhodnocení mateřských úkolů*, námahy s nimi spojené, láskyplné péče, kterou děti nevyhnutelně potřebují, aby se mohly rozvinout v osoby vědomé si svých práv a povinností, v osoby mravně a nábožensky zralé a psychicky vyrovnané. Bude to společnosti jen ke cti, umožní-li matce, aby se věnovala péči o děti a výchově podle jejich věkových potřeb; ovšem tak, aby nebyla omezoována její svoboda, aby netrpěla psychologickou ani praktickou diskriminací a necítila se ve srovnání s jinými ženami ponížena. Nucené opuštění těchto povinností kvůli výtěžné činnosti mimo domov je v rozporu se zájmy společnosti i rodiny, pokud to znemožňuje nebo ztěžuje plnění mateřského poslání.[\[26\]](#)

V této souvislosti musíme zdůraznit, že celý systém práce je třeba také uspořádat a uzpůsobit tak, aby byly respektovány potřeby osoby a způsobu jejího života, především života domácího, s ohledem na věk a pohlaví. Je známo, že v mnoha zemích pracují ženy skoro ve všech oblastech života. Ale musí mít možnost vykonávat plně své úkoly *v souladu se svou přirozeností*, nesmějí být diskriminovány a nesmějí být vyloučeny z profesí, ke kterým mají schopnosti; také se nesmějí přehlížet jejich rodinné aspirace i jejich zvláštní přínos k blahu společnosti ve svazku se svými manžely. *Opravdové povznesení ženy* vyžaduje takovou dělbu práce, aby žena nemusela na svou emancipaci doplácet tím, že se zřekne své přirozenosti, ke škodě rodiny, v které má jako matka nenahraditelnou úlohu.

Vedle mzdy zde přicházejí v úvahu ještě různé *sociální příspěvky*, jejichž cílem je zabezpečit život a zdraví pracujících a jejich rodin. Výdaje na zdravotní péči, zejména v případě poškození zdraví při práci, vyžadují, aby měl pracující usnadněný styk se zdravotnickými zařízeními, a to pokud možno styk levný nebo přímo bezplatný. Další složka těchto příspěvků je spojena *s právem na zotavení*: především tu jde o pravidelné zotavení týdně, obsahující aspoň neděli, a kromě toho o delší zotavení neboli takzvanou dovolenou jednou v roce, případně několikrát v roce po kratší období. Konečně se jedná také o právo na důchod, na zabezpečení ve stáří a pro případ úrazů při práci. V mezích těchto hlavních práv se uplatňují i všechna práva zvláštní, která spolu se mzdou rozhodují o správných vztazích mezi pracovníkem a zaměstnavatelem. K těmto právům je třeba počítat i právo pracovat v

přiměřených pracovních podmínkách a tak, aby vykonávání práce nepoškozovalo tělesné zdraví pracovníků ani neškodilo jejich zdraví mravnímu.

Důležitost odborů

20. Na základě všech těchto práv, spolu s potřebou jejich zajištění ze strany samotných pracujících, vyrůstá potřeba ještě jednoho práva. Je to *právo spolčovací* čili právo na vytváření sdružení nebo spolků, jež mají za cíl obranu životních zájmů lidí, zaměstnaných v různých povoláních. Tyto spolky se nazývají odbory. Životní zájmy pracujících jsou do jisté míry společné všem; ale zároveň má každý druh práce a každý obor svou zvláštnost, která má nalézt svůj odraz v těchto organizacích.

Předchůdci odborů byly jistým způsobem už středověké cechy v tom, že tyto organizace sdružovaly lidi patřící k témuž oboru, a tedy *podle vykonávané práce*. Ale zároveň je rozdíl mezi cechy a odbory v tom zásadním bodě, že moderní odbory vyrostly z boje pracujících a celého světa práce, hlavně průmyslových dělníků, o jejich zákonitá práva v poměru k podnikatelům a majitelům výrobních prostředků. Obrana základních existenčních zájmů pracujících ve všech oblastech, kde se jedná o jejich práva, se proto stala základním úkolem odborů. Dějinné zkušenosti učí, že organizace tohoto druhu jsou nezbytnou *složkou společenského života*, zvláště v moderních průmyslových společnostech. To ovšem neznamená, že jen zaměstnanci průmyslu mohou vytvářet takové spolky. Odbory slouží k zajištění obdobných práv pro představitele každého povolání. Existují tedy odbory rolníků i lidí pracujících duševně; stejně tak existují sdružení zaměstnavatelů. Jak už bylo řečeno, všechny se dělí ještě na další skupiny a podskupiny podle speciálního zaměření.

Katolická sociální nauka se nedomnívá, že by odbory byly pouze odrazem "třídní" struktury společnosti a mluvčími "třídního" boje, ve společenském životě nevyhnutelného. Jsou, jako i ona, *stoupenci boje za sociální spravedlnost* a za zákonitá práva pracujících podle různých povolání. Ale tento boj se musí chápat jako normální boj *za dobro a spravedlnost*: v tomto případě za dobro odpovídající potřebám a zásluhám pracujících, sdružených podle různých povolání; opravdu to není "boj *proti* druhým". Jestliže ve sporných otázkách nabývá i rázu odboje proti druhým, děje se to ve prospěch sociální spravedlnosti, a ne pro "boj" sám ani pro vyřazení protivníka. Práce má především tu vlastnost, že spojuje lidi, a v tom záleží její společenská síla: síla utužovat společenství. V tomto společenství se koneckonců musí jistým způsobem spojit i ti, kdo pracují, i ti, kdo disponují výrobními prostředky nebo jsou jejich majiteli. *Ve vztahu k této základní struktuře* veškeré práce – a uvážíme-li, že nakonec v každém společenském zřízení jsou "práce" i "kapitál" ve svém souhrnu nezbytnými složkami výrobního procesu – je sjednocení lidí pro zajištění jejich zákonitých práv, zrozené z potřeb práce, konstruktivním činitelem *společenského řádu a solidarity*; to nelze pominout.

Oprávněné úsilí o zajištění práv pracujících, spojených stejným povoláním, musí vždy počítat s omezeními, jaká ukládá zvláštní hospodářská situace země. Požadavky odborů se nesmějí změnit v jisté skupinové nebo třídní sobectví; ačkoli mohou a musí usilovat i o to, aby s ohledem na společné dobro celé společnosti napravily všechno, co je vadné v systému vlastnění výrobních prostředků nebo ve způsobu jejich správy a v nakládání s nimi. Společenský a hospodářsko-společenský život je zajisté jakýsi druh "spojitých nádob"; a tomu se musí přizpůsobit také veškerá sociální činnost, jež má za cíl zajištění práv každé skupiny.

V tomto smyslu působnost odborů zasahuje beze vší pochyby oblasti "*politiky*", chápané jako *rozvážná starost o obecné blaho*. Ale současně není úkolem odborů "dělat politiku" v tom

smyslu, jaký se tomuto slovu dnes všeobecně dává. Odbory nemají ráz "politických stran" bojujících o moc a nemusí podléhat usnesením politických stran, ani nemusí být s nimi příliš spjaty. V takové situaci se totiž snadno dostanou do rozporu s tím, co je jejich vlastním úkolem, to je se zajišťováním zákonitých práv pracujících v rámci obecného blaha celého společenství; naopak se stanou *nástrojem k uskutečňování cizích záměrů*.

Když mluvíme o zajištění zákonitých práv pracujících podle různých oborů, musíme mít ovšem stále na zřeteli to, čím je v každém oboru utvářen objektivní charakter práce, ale současně, a dokonce především, to, co je podmínkou vlastní důstojnosti subjektu této práce. Zde se otvírají mnohonásobné možnosti pro činnost sdružení a odborových organizací, a to i pro jejich činnost osvětovou, výchovnou a pro zvyšování kvalifikace. Záslužná je činnost učilišť a takzvaných "dělnických" nebo "lidových univerzit", jakož i vzdělávacích spolků a institucí pořádajících kurzy, které rozvinuly a dodnes rozvíjejí tuto oblast vzdělávání. Přejme si i nadále, aby pracovník mohl díky činnosti svých odborů nejen více "mít", ale především více "být": aby mohl v každém ohledu plněji uskutečňovat své lidství.

Odbory v boji za zákonitá práva svých členů používají *také metodu stávků* neboli zastavení práce. Je to jisté ultimatum, adresované odpovědným činitelům, a hlavně zaměstnavatelům. Tuto metodu pokládá katolická sociální nauka za oprávněnou za příslušných podmínek a ve správných mezích. Pracující musí mít v této souvislosti zajištěné *právo na stávku*, bez osobních trestních sankcí za účast na ní. I když se uznává, že je to prostředek oprávněný, přece je třeba současně zdůraznit, že stávka je v jistém smyslu prostředek krajní. *Nesmí se zneužívat*; zvláště se nesmí zneužívat pro "politické" machinace. Kromě toho se nikdy nesmí zapomínat, že musí být – a to za všech okolností – zajištěny služby nepostradatelné pro společenský život, v případě nutnosti dokonce pomocí přiměřených zákonných prostředků. Zneužívání stávků může vést k ochromení celého společensko-hospodářského života, což se přiči požadavkům obecného blaha společnosti, které také odpovídá správně chápané povaze práce.

Důstojnost zemědělské práce

21. Všechno, co bylo řečeno výše o důstojnosti práce, o objektivní a subjektivní stránce lidské práce, můžeme přímo vztahovat na problém práce zemědělské a na postavení člověka, který těžkou prací na poli obdělává zemi. Jde totiž o velmi rozsáhlý pracovní obor na naší planetě, o prostředí, které není zúženo na jeden nebo druhý světadíl a neomezuje se na zemi, které už dosáhly jistého stupně rozvoje a pokroku. Zemědělství dodává společnosti statky nutné pro každodenní život a má proto nepochybně *základní význam*. Podmínky na vesnici a podmínky zemědělské práce nejsou všude stejné, různé je také společenské postavení rolníků v různých zemích. Nezávisí to jen na stupni rozvoje zemědělské techniky, ale také a snad hlavně – na přiznání náležitých práv rolníkům a na stupni celkového uvědomění v oblasti sociální etiky práce.

Práce na poli s sebou nese nemalé těžkosti, jako stálou a často vyčerpávající tělesnou námahu, nedostatečné ocenění ze strany společnosti, takže zemědělci trpí pocitem společenské méněcennosti a kvůli tomu se mnozí z nich kvapně stěhují z venkova do měst, ba dokonce, žel, do životních podmínek mnohem více ponižujících lidskou důstojnost. K tomu přistupuje jednak nedostatek správné profesionální výuky a vhodných nástrojů, jednak určité šířící se sobectví zvané *individualismus*, jednak *objektivně nespravedlivé poměry*. V některých rozvojových zemích bývají miliony lidí nuceny obdělávat cizí půdu, a přitom jsou vykořisťovány velkostatkáři bez naděje, že by někdy získaly do vlastnictví třeba jen malý

kousek půdy. Nedostává se zákonné ochrany pro rolníky a jejich rodiny v případě stáří, nemoci nebo nezaměstnanosti. Dlouhé dny těžké tělesné práce jsou placeny bídě. Ornou půdu nechávají majitelé ležet ladem. Právní nárok na malé políčko, už léta samostatně obdělávané, bývá zneuznáván nebo zůstává bez ochrany proti "hladu po půdě" ze strany mocnějších jedinců nebo skupin. Ale i v zemích hospodářsky vyspělých, kde vědecká bádání, technické vymoženosti a státní politika přivedly zemědělství na vysokou úroveň, může být porušováno právo na práci, když je venkovan zbaven práva na účast v rozhodování o záležitostech týkajících se jeho činnosti, nebo když se mu odnímá právo na svobodné sdružování, sloužící náležitému společenskému, kulturnímu a hospodářskému rozvoji rolníků.

V mnoha případech jsou tedy nutné radikální a rychlé změny, aby zemědělství – i samotným zemědělcům – bylo opět spravedlivě přiznáno, že jsou *základem zdravého hospodářství* v celkovém rozvoji společnosti. Proto se také musí hlásat a podporovat důstojnost práce, každé práce, a zvláště práce zemědělské, již si člověk tak výmluvně "podmaňuje zemi" darovanou mu od Boha a upevňuje svou "vládu" ve viditelném světě.

Osoba tělesně nebo duševně postižená a práce

22. V poslední době obrátily národy a mezinárodní organizace pozornost ještě na jiný problém spojený s prací, který je důležitý i v dalších ohledech: na problém postižených osob. I takoví lidé jsou plně lidskými subjekty a mají odpovídající vrozená, posvátná, neporušitelná práva, která přes omezení a utrpení, vepsaná do jejich těl a schopností, zdůrazňují důstojnost a velikost člověka. Osoba takto postižená, protože je personálním subjektem, musí mít usnadněn přístup k účasti na životě společnosti ve všech rozměrech a na všech úrovních podle svých možností. Postižená osoba je jedním z nás a plně se podílí na našem lidství. Je nanejvýš nedůstojné člověka a popřením společné lidské přirozenosti připouštět ke společenskému životu, a tedy i k práci, pouze osoby plně schopné, protože děje-li se to, *páchá se závažná forma diskriminace*: totiž diskriminace ze strany silných a zdravých vůči slabým a nemocným. Práce ve smyslu objektivním musí být i tady podřízena důstojnosti člověka, subjektu práce, a ne hospodářskému zisku.

Různým instancím působícím ve světě práce, přímému zaměstnavateli stejně jako nepřímému, přísluší účinnými a vhodnými prostředky podporovat právo handicapované osoby na profesionální průpravu a na práci, tak aby mohla být zapojena do přiměřené produktivní činnosti. Zde vyvstávají četné praktické, právní, a také hospodářské problémy; ale je povinností společnosti, to je veřejných orgánů, sdružení a zastupitelských sborů, podniků i samotných handicapovaných spojit myšlenky a prostředky, aby dosáhli nezbytného cíle: *aby handicapovaným osobám byla zpřístupněna práce v souladu s jejich možnostmi*, jak to vyžaduje jejich důstojnost jako lidí a jako subjektů práce. Každé společenství ať si zajistí struktury k nalézání nebo vytváření pracovních příležitostí vhodných pro takové osoby – buď v některém veřejném, nebo soukromém podniku, kde jim nabídnou obvyklou nebo pro ně vhodnější práci, anebo ve veřejných či soukromých podnicích a dílnách, které jsou pro postižené přímo určeny a vhodně vybaveny.

Podobně jako v případě ostatních pracovníků je třeba věnovat velkou pozornost tělesným i psychickým podmínkám práce handicapovaných osob, spravedlivé odměně, možnosti postupu a odstranění různých překážek. Ačkoli nepopíráme, že tu jde o úkol složitý a obtížný, přece je namísto žádat, aby *správné chápání práce ve smyslu subjektivním* vedlo k takové situaci, v níž by handicapovaný člověk cítil, že není odstrčený na okraj světa práce ani závislý na společnosti, ale že je plnoprávným subjektem práce, užitečným a pro svou lidskou důstojnost

respektovaným, a že je také povolán, aby přispíval k rozvoji a dobru vlastní rodiny a společnosti podle svých schopností.

Právo a problém vystěhovalectví

23. Nakonec je záhodno promluvit aspoň souhrnně o takzvaném *stěhování za prací*. Je to jev starý, ale stále se opakuje a i v dnešní době je pro složitost současného života velmi rozšířen. Člověk má právo z různých pohnutek opustit rodnou zemi a jít hledat v cizině lepší životní podmínky. To jistě není bez nejrůznějších těžkostí; především to zpravidla znamená ztrátu pro zemi, z které se emigruje. Odchází člověk a současně člen velkého společenství, spojeného dějinami, tradicí, kulturou, a začíná život v jiném společenství, spojeném jinou kulturou a nejčastěji i jiným jazykem. Přitom ubývá *subjekt práce*, který by mohl svým nadáním a svými rukama přispět k rozmnožení obecného blaha své země; ale, a toho si všimneme, toto úsilí a tento přínos je věnován jinému společenství, které na to má jistým způsobem menší právo než jeho vlast.

Avšak je-li emigrace jisté zlo, je to za určitých okolností takzvané zlo nutné. Je ovšem třeba udělat všechno – a nepochybně se v této věci již mnoho dělá –, aby toto zlo v hmotném smyslu neneslo s sebou *větší škody v smyslu mravním*, ale naopak, aby – pokud možná – přineslo dokonce dobro v osobním, rodinném a společenském životě vystěhovalce, a to jak zemi, do které přichází, tak vlasti, kterou opouští. V této oblasti záleží nesmírně mnoho na spravedlivých zákonech, zejména pokud jde o práva pracujících. Především z toho hlediska, jak je zřejmé, zahrnujeme tuto otázku do své úvahy.

Nejdůležitější tedy je, aby člověk pracující mimo svou vlast, ať jako vystěhovalec nebo jako sezónní dělník, nebyl co do práv spojených s prací v *nevýhodě* oproti ostatním pracujícím v dané společnosti. Stěhování za prací nesmí být žádným způsobem příležitostí k finančnímu nebo sociálnímu vykořisťování. Pro pracovní poměr s přistěhovalcem musí platit stejná měřítko jako pro vztah ke každému jinému pracovníkovi v této společnosti. Hodnota práce se musí měřit stejnou mírou, nezávisle na národnosti, náboženství, rase. Tím spíš se *nesmí zneužít nucené situace*, v jaké se nalézá vystěhovalec. Všechny tyto okolnosti musí bezpodmínečně ustoupit před základní hodnotou práce, která je spojena s důstojností lidské osoby, ovšem s ohledem na kvalifikaci pracovníků. Tady musíme ještě jednou zdůraznit, že základní zásadou musí být: *stupnice hodnot a hluboký smysl samotné práce vyžadují, aby kapitál sloužil práci, a ne práce kapitálu.*

V

kapitola

Prvky spirituality práce

Zvláštní úkol církve

24. Poslední část úvah o lidské práci, spojených s 90. výročím vydání encykliky *Rerum novarum*, je vhodné věnovat spiritualitě práce v křesťanském smyslu toho slova. Protože práce je ve své subjektivní stránce vždy činností osobní – *činností osoby* –, vyplývá z toho, že se jí *účastní celý člověk, tělo i duch*, bez ohledu na to, zda je to práce tělesná či duševní. A celému člověku je také určeno slovo živého Boha, evangelní poselství spásy, v kterém nalézáme mnoho poučení – jakoby zvláštních osvětlení – týkajících se lidské práce. Je však třeba tato poučení odpovídajícím způsobem vnitřně přijmout, je nutné vnitřní úsilí lidského ducha, doprovázené vírou, nadějí a láskou, aby se s pomocí těchto pouček *dostalo práci*

konkrétního člověka *smyslu, jaký má před Bohem* a kterým je práce zapojena do díla spásy jako jeho obvyklý, a zároveň obzvláště důležitý prvek a součást.

Jestliže církev pokládá za svou povinnost vyjadřovat své stanovisko k práci z hlediska její lidské ceny a mravního řádu, do něhož vstupuje v této věci si uvědomuje svou závažnou povinnost vůči službě, kterou vykonává pro celou zvěst evangelia –, chápe zároveň svůj závazek *vytvořit takovou spiritualitu práce*, která pomůže všem lidem, aby se jejím prostřednictvím přiblížili k Bohu, Stvořiteli a Vykupiteli, aby se podíleli na jeho spasitelných plánech s člověkem a se světem a aby prohlubovali v svém životě přátelství s Kristem a vírou se živě účastnili na jeho trojím poslání: Kněze, Proroka a Krále, jak o tom krásně učí 2. vatikánský sněm.

Práce jako účast na Stvořitelově díle

25. "Pro věřící," učí 2. vatikánský sněm, "je toto jisté: lidská individuální i kolektivní činnost čili ono nesmírné úsilí, jímž se lidé snaží během staletí zlepšovat své životní podmínky, uvažuje-li se samo o sobě, je ve shodě s Božím záměrem. Člověk, stvořený k obrazu Božímu, dostal totiž příkaz podmanit si zemi se vším, co je na ní, spravovat svět spravedlivě a svatě, a uznáním Boha jako Stvořitele všeho zaměřit k němu sebe i celý vesmír, aby podřízením všech věcí člověku bylo jméno Boží velebeno na celé zemi."[\[27\]](#)

Velmi hluboko je vepsána do slova Božího zjevení základní pravda, že *člověk*, stvořený k Božímu obrazu, *má práci účast na díle Stvořitelově*, a podle svých lidských možností je dále rozvíjí a doplňuje. Přitom dělá stále pokroky v objevování zdrojů a hodnot ukrytých v celém stvoření. Tuto pravdu objevíme hned na začátku Písma svatého, totiž v knize *Geneze*. V ní je samotné dílo stvoření představováno v podobě "práce", kterou Bůh vykonává během "šesti dní"[\[28\]](#), a sedmého dne si "odpočine"[\[29\]](#). Na druhé straně v poslední knize Písma svatého zaznívá stejný akcent uznání pro dílo, které vykonal Bůh svou tvůrčí "prací", když se tu hlásá: "Veliké a podivuhodné jsou tvé skutky, Pane, Bože vševládny!"[\[30\]](#) Podobně končí kniha *Geneze* popis každého dne stvoření slovy: "Bůh viděl, že je to dobré."[\[31\]](#)

Tento popis stvoření, který nalézáme už v první kapitole knihy *Geneze*, je současně *jakési první "evangelium práce"*. Ukazuje totiž, v čem záleží její důstojnost: učí, že člověk je v práci povinen napodobovat Boha, svého Tvůrce, neboť on jediný v sobě nosí zvláštní prvek podobnosti s ním. Je povinen napodobovat Boha jak v práci, tak v odpočinku, protože sám Bůh mu chtěl představit svou tvůrčí činnost v podobě *práce a odpočinku*. A tato Boží činnost ve světě trvá stále, jak o tom svědčí Kristova slova: "Můj Otec nepřestal pracovat..."[\[32\]](#) Působí stvořitelskou mocí, a tím udržuje v bytí svět, který povolal k existenci z nicoty; působí spasitelnou mocí v srdcích lidí, které od počátku určil k "odpočinku"[\[33\]](#) v sjednocení se sebou v "domě Otce".[\[34\]](#) Proto také i lidská práce nejen vyžaduje odpočinek "každý sedmý den"[\[35\]](#), ale ještě víc: nemůže záležet jen ve vnějším napínání lidských sil. Musí ponechávat vnitřní prostor, v němž se člověk, tím že se stává víc tím, kým má z vůle Boží být, připravuje na onen "*odpočinek*", který *chystá Pán svým služebníkům a přátelům*[\[36\]](#).

Vědomí, že lidská práce je účast na díle Božím, musí pronikat – jak učí koncil – i *do obvyklých každodenních prací...* Neboť "muži a ženy, kteří vydělávají na živobytí sobě i rodině a svou činnost konají jako účelnou službu společnosti, mohou být právem přesvědčeni, že svou prací pokračují v díle Stvořitelově, jsou na prospěch svým bratřím a svým osobním přičiněním přispívají k uskutečnění Božího úradku v dějinách"[\[37\]](#).

Proto se sluší chápat křesťanskou spiritualitu práce jako dědictví, na němž mají podíl všichni; sluší se, aby zvláště v dnešní době vykazovala *spiritualita* práce zralost, jakou vyžadují napětí a nepokoje mysli a srdcí: "Křesťany tedy vůbec nenapadá, aby stavěli proti sobě díla, která vytvořili lidé svým důvtipem a svou silou, a Boží moc, jako by rozumný tvor byl soupeřem Stvořitele. Spíše jsou přesvědčeni, že vítězství lidského pokolení jsou znamením velikosti Boží a plodem jeho nevýslovného úradku. Čím více však roste moc lidí, tím více se rozšiřuje odpovědnost jak jednotlivců, tak společenských celků. Z toho vysvítá, že *křesťanské poselství* neodvrací lidi od budování světa, ani je nevybízí k zanedbávání blaha svých bližních, ale spíše je k tomu zavazuje ještě přísněji." [38]

Navíc vědomí, že prací se člověk účastní díla stvoření, je nejhlubší *pobídkou*, aby ji na sebe bral v různých odvětvích: "Věřící tedy mají," čteme v konstituci *Lumen gentium*, "uznávat vnitřní povahu všeho stvořeného, jeho jednotu a zaměření k oslavě Boha. Také světskou činností si mají navzájem pomáhat k světějšímu životu, aby tak svět byl naplněn Kristovým duchem a účinněji dosáhl svého cíle ve spravedlnosti, lásce a míru ... Svou odbornou znalostí ve světských oborech a svou činností, která byla vnitřně povýšena Kristovou milostí, ať vydatně přispívají k tomu, aby stvořené hodnoty byly lidskou prací, technikou a kulturou rozvíjeny podle řádu Stvořitelova a ve světle jeho slova k prospěchu všech lidí bez výjimky." [39]

Kristus – člověk práce

26. Pravdu, že prací se člověk účastní díla samého Boha, svého Stvořitele, obzvlášť *postavil do popředí Ježíš Kristus*. Ten Ježíš, o kterém mnoho jeho prvních posluchačů v Nazaretě říkalo s úžasem: "Kde se to u něho vzalo? Jaká moudrost mu byla dána! ... Copak to není ten tesař?" [40] Neboť Ježíš "dobrou zprávu", která mu byla svěřena, slova věčné Moudrosti, nejen hlásal, ale především naplňoval skutkem. Bylo to proto také "evangelium práce", když *ten, který je hlásal, byl sám člověkem práce*, práce řemeslné jako Josef z Nazareta. [41] Ačkoli v jeho slovech nenajdeme zvláštní příkaz k práci – naopak v jednom případě zákaz přílišné starosti o práci a existenci [42] –, mluví nicméně Kristův život jednoznačně: Kristus patří ke "světu práce," má pro lidskou práci uznání a úctu; a můžeme dodat: *hledí s láskou na práci*, na její různé druhy, Neboť v každé vidí zvláštní rys podobnosti člověka s Bohem, Stvořitelem a Otcem. Což neříká: "Můj Otec je vinař" [43] a nepřenáší různým způsobem *do svého učení* základní pravdu o práci, která je vyjádřena už v celé starozákonní tradici knihou *Geneze*?

V *knihách Starého zákona* nechybějí rozmanité odkazy na různá povolání, která člověk vykonává: tak například na lékaře [44], na lékárníka [45], na řemeslníka-umělce [46], na kováře [47] (tato slova by se mohla vztáhnout na práci novodobého kovodělníka), na hrnčíře [48], na rolníka [49], na učence [50], na mořeplavce [51], na stavitele [52], hudebníka [53], pastýře [54], rybáře [55]. Známa jsou krásná slova věnovaná práci ženy [56]. Ježíš Kristus se *ve svých podobenstvích* o Božím království stále odvolává na lidskou práci: na práci pastýře [57], rolníka [58], lékaře [59], rozsévač [60], hospodáře [61], služebníka [62], správce [63], rybáře [64], obchodníka [65], nádeníka [66]. Také mluví o různorodé práci žen [67]. Apoštolát připodobňuje k fyzické práci ženů [68] nebo rybářů [69]. Vzpomíná také učenců [70].

Tato Kristova nauka o práci, podložená příkladem vlastního života v Nazaretě, nalézá obzvláště živou ozvěnu v *učení apoštola Pavla*. Svatý Pavel se chlubil tím, že pracoval ve svém povolání (pravděpodobně vyráběl stany) [71] a že díky tomu si mohl i jako apoštol sám

vydělávat na živobytí[72]: "ve dne v noci jsme se lopotili, abychom nikomu z vás nebyli na obtíž"[73]. Odtud také plynou jeho ponaučení o práci, která *mají ráz napomenutí a příkazu*. Soluňanům píše takto: "Takovým lidem důrazně přikazujeme mocí, kterou máme od Pána Ježíše Krista, aby v klidu pracovali a jedli chléb, na který si sami vydělávají." [74] Apoštol opravdu, když připomíná, že "někteří ... žijí zahálčivě a vůbec nepracují" [75], neváhá v této souvislosti vyslovit: "Kdo nechce pracovat, ať nejí." [76] Naopak na jiném místě *povzbuzuje*: "Cokoli děláte, dělejte z duše jako pro Pána, a ne pro lidi. Víte, že od Pána obdržíte za odměnu dědictví." [77]

Ponaučení apoštola národů – jak je zřejmé – jsou velmi závažná a mají klíčový význam pro morálku a spiritualitu lidské práce. Jsou důležitým dodatkem k velkému, třebaš prostému a skromnému "evangelium práce", jaké nalézáme v životě Krista a v jeho podobenstvích – v tom, co "konal a čemu učil" [78].

Podle těchto zřetelných směrnic, pocházejících ze samotného Zdroje, církev vždy hlásala to, co nacházíme *moderně vyjádřeno* v nauce 2. vatikánského sněmu: "Jak lidská činnost z člověka vychází, tak k němu i směřuje. Když člověk pracuje, nemění jenom svět a společnost, ale zdokonaluje i sám sebe. Mnohému se naučí, rozvíjí své schopnosti, vychází ze sebe a nad sebe. Takový růst je při správném pochopení vzácnější než vnější bohatství, které lze nashromáždit ... Toto je tedy pravidlo pro lidskou činnost: aby byla podle Božího plánu a Boží vůle v souladu s pravým dobrem lidstva a ponechala člověku jako jedinci nebo i jako členu možnost rozvíjet své povolání do plnosti." [79]

V rámci takového *pohledu na hodnotu lidské práce*, to je v rámci takové spirituality práce, se plně vysvětlí to, co čteme na témže místě pastorální konstituce koncilu o správném *smyslu pokroku*: "Člověk má větší cenu pro to, co je, než pro to, co má. Podobně i všechno, co lidé dělají pro dosažení větší spravedlnosti, širšího bratrství i lidštějšího uspořádání společenských vztahů, je cennější než technické pokroky. Tyto pokroky mohou totiž poskytnout k povznesení člověka jakoby látku, avšak samy ze sebe ho uskutečnit nemohou." [80]

Takový pohled na pokrok a rozvoj – námět tak velmi zaměstnávající myšlení lidí naší doby – se dá pochopit jen jako plod osvědčené spirituality lidské práce a jenom *na základě takové spirituality* může být také naplněn a uskutečněn. Je to tedy pohled a program, který má kořeny v "evangelium práce".

Lidská práce ve světle Kristova kříže a zmrtvýchvstání

27. Je ještě jedno hledisko lidské práce, jedna její podstatná stránka, do které hluboko vniká spiritualita vybudovaná na evangelium. Každá *práce* – jak fyzická, tak duševní – je nezbytně spojena s *námahou*. Kniha Geneze to vyjadřuje s určitou hořkostí, když staví prvotní *požehnání* práce, zahrnuté už v tajemství stvoření a spojené s povýšením člověka jako Božího obrazu, proti *kletbě*, kterou přivodil *hřích*: "Zlořečená buď země kvůli tobě, s námahou se z ní budeš živit po celý svůj život." [81] Toto trápení spojené s prací poznamenává cestu lidského života na zemi a obsahuje *předpověď smrti*: "V potu tváře budeš jíst chléb, dokud se nevrátíš do hlíny, neboť z ní jsi byl vzat..." [82] Jakoby ozvěnou těch slov praví autor jedné z knih poučných: "I pohlédl jsem na všechno, co bylo mýma rukama vykonáno, na své klopotné pachtění, a hle, všechno je pomíjivost." [83] Na zemi není člověk, který by tato slova nemohl vztáhnout na sebe.

Jistým způsobem pronáší evangelium také v tomto ohledu své poslední slovo ve velikonočním tajemství Ježíše Krista. Tam také máme hledat odpověď na problémy tak důležité pro spiritualitu lidské práce. Ve *velikonočním tajemství* je totiž obsažen Kristův kříž, jeho poslušnost až k smrti, kterou apoštol staví do protikladu k neposlušnosti, jež na počátku zatížila pozemské dějiny člověka. [84] Je v něm obsaženo také povýšení Krista, který se skrze smrt na kříži vrací k svým učedníkům mocí Ducha svatého ve *zmrtvýchvstání*.

Pot a trápení, jaké jsou v nynějších podmínkách lidstva nezbytně spojeny s prací, dávají křesťanu a každému člověku povolánému k následování Krista možnost účastnit se skrze lásku na díle, které Kristus přišel naplnit. [85] Toto dílo spásy se dokonalo utrpením a smrtí na kříži. Když člověk snáší námahu práce v jednotě s Kristem, který byl pro nás ukřižován, spolupracuje jistým způsobem s Božím Synem na vykoupení lidstva. Prokazuje se jako opravdový Ježíšův učedník, když denně nese kříž [86] činnosti, ke které je povolán.

Kristus "tím, že vytrpěl smrt za všechny hříšníky, učí nás svým příkladem, že je také třeba nést kříž, který tělo a svět klade na bedra těm, kdo hledají mír a spravedlnost". Ale současně se Kristus "svým zmrtvýchvstáním stal Pánem, jemuž byla dána všechna moc na nebi i na zemi, a mocí svého Ducha dále nyní působí v srdcích lidí ... očišťuje a posiluje ušlechtilé úmysly, jimiž se lidská rodina snaží zlidštit svůj život a podřídit tomuto cíli celou zemi" [87].

V lidské práci nalézá křesťan část Kristova kříže a přijímá ji v témže duchu vykoupení, v jakém Pán přijal za nás svůj kříž. V témže světle, které k nám proniká z Kristova zmrtvýchvstání, nalézáme vždycky světlo nového života, *nového dobra*, jakoby příslib nového nebe a nové země [88], na kterých má člověk a svět účast právě prostřednictvím námahy spojené s prací: prostřednictvím námahy – ale nikdy bez ní. Na jedné straně to potvrzuje, že kříž je v spiritualitě lidské práce nezbytný, ale na druhé straně se v tomto kříži a námaze odhaluje nové dobro, které má v práci počátek. V práci, chápané hluboce a všestranně, ale nikdy bez ní.

Není snad toto *nové dobro* – ovoce lidské práce – už částečkou "nové země", kde je domovem spravedlnost? [89] Jaký má vztah ke *Kristovu zmrtvýchvstání*, je-li pravda, že mnohotvárná námaha lidské práce je součástí Kristova kříže? I na tuto otázku se snaží odpovědět koncil, čerpaje světlo ze samotných pramenů zjeveného slova: "Dostali jsme napomenutí, že člověku nic neprospěje, kdyby získal celý svět, ale ztratil sebe (srov. Lk 9,25). Očekávání nové země však nesmí oslabit, nýbrž spíše povzbudit úsilí o zvelebení této země, kde roste tělo nové lidské rodiny, která již může poskytnout jakýsi nástin nového věku. I když je třeba pečlivě rozlišovat pozemský pokrok od růstu Kristova království, má přesto tento pokrok pro Boží království veliký význam, pokud přispívá k lepšímu uspořádání lidské společnosti." [90]

V těchto meditacích, věnovaných lidské práci, jsme se snažili vyzvednout všechno, co se zdá nezbytné, jestliže se má prací na zemi rozmnožovat nejen "ovoce našeho přičinění," ale i "lidská důstojnost, bratrské společenství a svoboda" [91]. Každý křesťan, který slyší slovo živého Boha a spojuje práci s modlitbou, ať ví, jaké místo zaujímá tato jeho práce nejen v *pozemském pokroku*, ale i ve *vzrůstu Božího království*, do kterého jsme všichni povoláni mocí Ducha svatého a slovem evangelia.

Když posléze tuto úvahu uzavírám, sluší se, abych vám, ctihodní bratři a milovaní synové a dcery, s největší láskou udělil v Pánu apoštolské požehnání, přípověď darů a pomoci z nebe.

Tento dokument, který jsem připravil k uveřejnění na 15. květen t.r., k 90. výročí vydání encykliky *Rerum novarum*, jsem mohl definitivně přehlédnout až po návratu z nemocnice.

Dáno v Castel Gandolfo, dne 14. září o svátku Povýšení svatého kříže roku 1981, v třetím roce mého pontifikátu.

Papež Jan Pavel II.

Seznam zkratk

BIBLICKÉ ZKRATKY

Knihy Starého zákona

Gn	1. kniha Mojžíšova
Ex	2. kniha Mojžíšova
Lv	3. kniha Mojžíšova
Nm	4. kniha Mojžíšova
Dt	5. kniha Mojžíšova
Joz	Knihy Jozue
Sd	Knihy Soudců
Rt	Knihy Rút
1 Sam	1. kniha Samuelova
2 Sam	2. kniha Samuelova
1 Král	1. kniha Královská
2 Král	2. kniha Královská
1 Kron	1. kniha Kronik
2 Kron	2. kniha Kronik
Ezd	Knihy Ezdrášova
Neh	Knihy Nehemiášova
Tob	Knihy Tobíáš
Jdt	Knihy Judit
Est	Knihy Ester
1 Mak	1. kniha Makabejská
2 Mak	2. kniha Makabejská
Job	Knihy Job
Ž	Knihy Žalmů
Př	Knihy Přísloví
Kaz	Knihy Kazatel
Pís	Píseň písní
Mdr	Knihy Moudrosti
Sir	Knihy Sirachovcova
Iz	Knihy proroka Izaiáše
Jer	Knihy proroka Jeremiáše
Pláč	Knihy Žalozpěvů
Bar	Knihy proroka Barucha

Ez	Kniha proroka Ezechiela
Dan	Kniha proroka Daniela
Oz	Kniha proroka Ozeáše
Jl	Kniha proroka Joela
Am	Kniha proroka Amosa
Abd	Kniha proroka Abdiáše
Jon	Kniha proroka Jonáše
Mich	Kniha proroka Micheáše
Nah	Kniha proroka Nahuma
Hab	Kniha proroka Habakuka
Sof	Kniha proroka Sofoniáše
Ag	Kniha proroka Aggea
Zach	Kniha proroka Zachariáše
Mal	Kniha proroka Malachiáše

Knihy Nového zákona

Mt	Evangelium podle Matouše
Mk	Evangelium podle Marka
Lk	Evangelium podle Lukáše
Jan	Evangelium podle Jana
Sk	Skutky apoštolů
Řím	List svatého apoštola Pavla Římanům
1 Kor	1. list svatého apoštola Pavla Korint'anům
2 Kor	2. list svatého apoštola Pavla Korint'anům
Gal	List svatého apoštola Pavla Galat'anům
Ef	List svatého apoštola Pavla Efesanům
Flp	List svatého apoštola Pavla Filipanům
Kol	List svatého apoštola Pavla Kolosanům
1 Sol	1. list svatého apoštola Pavla Soluňanům
2 Sol	2. list svatého apoštola Pavla Soluňanům
1 Tim	1. list svatého apoštola Pavla Timotejovi
2 Tim	2. list svatého apoštola Pavla Timotejovi
Tit	List svatého apoštola Pavla Titovi
Flm	List svatého apoštola Pavla Filemonovi
Žid	List Židům
Jak	List svatého apoštola Jakuba
1 Petr	1. list svatého apoštola Petra
2 Petr	2. list svatého apoštola Petra
1 Jan	1. list svatého apoštola Jana
2 Jan	2. list svatého apoštola Jana
3 Jan	3. list svatého apoštola Jana
Jud	List svatého apoštola Judy
Zj	Kniha Zjevení svatého apoštola Jana

ZKRATKY DOKUMENTŮ 2. VATIKÁNSKÉHO KONCILU

AA	Dekret o apoštolátu laiků <i>Apostolicam actuositatem</i>
AG	Dekret o misijní činnosti církve <i>Ad gentes</i>
ChD	Dekret o pastýřské službě biskupů v církvi <i>Christus Dominus</i>
DH	Prohlášení o náboženské svobodě <i>Dignitatis humanae</i>
DV	Věřoučná konstituce o Božím zjevení <i>Dei Verbum</i>
GE	Prohlášení o křesťanské výchově <i>Gravissimum educationis</i>
GS	Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě <i>Gaudium et spes</i>
IM	Dekret o hromadných sdělovacích prostředcích <i>Inter mirifica</i>
LG	Věřoučná konstituce o církvi <i>Lumen gentium</i>
PC	Dekret o přizpůsobené obnově řeholního života <i>Perfectae caritatis</i>
NAe	Prohlášení o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím <i>Nostra aetate</i>
OE	Dekret o katolických východních církvích <i>Orientalium ecclesiarum</i>
OT	Dekret o výchově ke kněžství <i>Optatam totius</i>
PO	Dekret o službě a životě kněží <i>Presbyterorum ordinis</i>
SC	Konstituce o posvátné liturgii <i>Sacrosanctum concilium</i>
UR	Dekret o ekumenismu <i>Unitatis redintegratio</i>

JINÉ ZKRATKY

CCL	Corpus Christianorum Latinorum
CIC	Codex iuris canonici – Kodex kanonického práva, Praha, Zvon 1994
PG	Patrologia Graeca, vyd. J.P.Migne, Paris 1857–1866
PL	Patrologia Latina, vyd. J.P.Migne Paris 1878–1890

[1] Srov. Ž 128,2; srov. též Gn 3,17; Př 10,22; Ex 1,8-14; Jer 22,13

[2] Srov. Gn 1,26

[3] Srov. Gn 1,28

[4] Enc. *Redemptor hominis*, 14: AAS 71 (1979), s. 284

[5] Srov. Ž 128,2

[6] Srov. Gn 3,19

[7] Mt 13,52

[8] Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 38: AAS 58 (1966), s.1055

[9] Srov. Gn 1,27

[10] Gn 1,28

[11] Srov. Žid 2,17; Flp 2,5-8

[12] Srov. Pius XI., enc. *Quadragesimo anno*, 135: AAS 23 (1931), s. 221

[13] Srov. Dt 24,15; Jak 5,4; srov. též Gn 4,10

[14] Srov. Gn 1,28

[15] Srov. Gn 1,26n.

[16] Gn 3,19

[17] Žid 6,8; srov. Gn 3,18

[18] Srov. *Summa theol.* I-II, q.40, a.1 c; I-II, q.34, a.2 ad 1

[19] Srov. *Summa theol.* I.-II., q. 34, ad I

[20] Srov. Pius XI., enc. *Quadragesimo anno*, 135: AAS 23 (1931), s. 221-222

[21] Srov. Jan 4,38

[22] Pokud jde o právo na vlastnictví, srov. *Summa theol.* II-II, q.66, aa.2,6; *De regimine principum* 1.1, cc. 15,17. Pokud jde o společenskou funkci vlastnictví, srov. *Summa theol.* II-II, q.134, a. 1, ad 3

[23] Srov. Pius XI., enc. *Quadragesimo anno*, 65: AAS 23 (1931), s. 19; 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 68: AAS 58 (1966), s. 1089n

[24] Srov. Jan XXIII., enc. *Mater et Magistra*, 71: AAS 53 (1961), s. 419

[25] Srov. *Summa theol.* II-II, q. 66, a. 2

[26] Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 67: AAS 58 (1966), s. 1089

[27] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 34: AAS 58 (1966), s. 1052n

[28] Srov. 2,2; Ex 20,8.11; Dt 5,12 a n

[29] Srov. Gn 2,3

[30] Zj 15,3

[31] Srov. Gn 1,4.10.12.18.21.25.31

[32] Jan 5,17

[33] Srov. Žid 4,1.9n.

[34] Srov. Jan 14,2

[35] Srov. Dt 5,12nn.; Ex 20,8-12

[36] Srov. Mt 25,21

[37] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 34: AAS 58 (1966), s. 1052nn

[38] Tamtéž

[39] 2. vat. koncil, věroučná konstituce o církvi *Lumen gentium*, 36: AAS 57 (1965), s. 41

[40] Mk 6,2n.

[41] Srov. Mt 13,55

[42] Srov. Mt 6,25-34

[43] Jan 15,1

[44] Srov. Sir 38,1nn.

[45] Srov. Sir 38,4-8

[46] Srov. Ex 31,1-5; Sir 38,27

[47] Srov. Gn 4,22; Iz 44,12

[48] Srov. Jer 18,3n.; Sir 38,29n.

[49] Srov. Gn 9,20; Iz 5,ln.

[50] Srov. Kaz 12,9-12; Sir 39,1-8

[51] Srov. Ž 107,23-30; Mdr 14,2-3

[52] Srov. Gn 11,3; 2 Král 12,12n.; 22,5n.

[53] Srov. Gn 4,21

[54] Srov. Gn 4,1; 37,3; Ex 3,1; Sam 16,11 aj.

[55] Srov. Ez 47,10

[56] Srov. Př 31,15-27

[57] Srov. např. Jan 10,1-16

[58] Srov. Mk 12,1-12

[59] Srov. Lk 4,23

[60] Srov. Mk 4,1-9

[61] Srov. Mt 13,52

[62] Srov. Mt 24,45; Lk 12,42-48

[63] Srov. Lk 16,1-8

[64] Srov. Mt 13,47-50

[65] Srov. Mt 13,45n.

[66] Srov. Mt 20,1-16

[67] Srov. Mt 13,33; Lk 15,8n.

[68] Srov. Mt 9,37; Jan 4,35-38

[69] Srov. Mt 4,19

[70] Srov. Mt 13,52

[71] Srov. Sk 18,3

[72] Srov. Sk 20,34n.

[73] 2 Sol 3,8. Sv. Pavel uznává právo misionáře na vydržování: Kor 9,6-14; Gal 6,6; 2 Sol 3,9; srov. Lk 10,7

[74] 2 Sol 3,12

[75] 2 Sol 3,11

[76] 2 Sol 3,10

[77] Kol 3,23n.

[78] Sk 1,1

[79] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 35: AAS 58 (1966), s. 1053

[80] Tamtéž

[81] Gn 3,17

[\[82\]](#) Gn 3,19

[\[83\]](#) Kaz 2,11

[\[84\]](#) Srov. Řím 5,19

[\[85\]](#) Srov. Jan 17,4

[\[86\]](#) Srov. Lk 9,23

[\[87\]](#) 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 38: AAS 58 (1966), s. 1055n

[\[88\]](#) Srov. 2 Petr 3,13; Zj 21,1

[\[89\]](#) Srov. 2 Petr 3,13

[\[90\]](#) 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 39: AAS 58 (1966), s. 1057

[\[91\]](#) Tamtéž